

Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr* Adlı Tefsirinde Şahsî Mushaflar ve Sûre Tertipleri

Recep Arpa*

Bilindiđi gibi Hz. Peygamber inen vahiyleri önce kendisi hıfz ediyor sonra da vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Bunun yanı sıra nâzil olan âyet ve sûreleri öğrenmek ve ezberleyebilmek için yoğun bir gayret içine giren bazı sahâbiler de bu âyetleri kendileri için yazıyor ve kişisel mushaflar oluşturmaya çalışıyorlardı. Söz konusu şahsî mushaflardaki sûrelerin tertibine ve bu tertiplerin Hz. Osman mushafı ile arasındaki farka dair Kur'ân-ı Kerim tarihi ve kitâbü'l-mesâhif türü eserlerde çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Şahsî mushafların sûre tertipleriyle ilgili önemli bilgiler veren kaynaklardan biri de Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî'ye (ö. 548/1153) nispet edilen *Mefâtihu'l-esrâr* adlı tefsirdir. Şehristânî, eserinin mukaddimesinde okurların hiçbir yerde görme imkânı bulamayacağını ve sika râviler ve muteber eserlerden naklettiğini belirttiği, içinde Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbas ve Ca'fer es-Sâdık gibi kişisel mushafların sûre sıralamalarını içeren farklı tertiplere yer vermiştir. Şehristânî'nin bu eseri özellikle şahsî mushaflar ve Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibine dair elimizdeki mevcut kaynaklarda yer almayan bazı bilgiler içermesi ve İbn Mes'ûd'un mushafında Fâtiha'nın yer alıp almadığı tartışmasına yeni bir boyut kazandırması açısından kayda değer gözükmektedir. Bu makalede Şehristânî'nin naklettiği şahsî mushafların sûre tertiplerini içeren rivayetlerin kaynaklarının belirlenmesine çalışılacak ve bahsi geçen mushafların sûre tertiplerini nakleden başka eserlerle kıyaslanarak aralarındaki benzerlikler ve farklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, mushaf, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Ca'fer es-Sâdık.

Giriş

Bilindiđi gibi Hz. Peygamber inen vahiyleri önce kendisi hıfz ediyor sonra da vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Bunun yanı sıra nâzil olan âyet ve sûreleri öğrenmek ve ezberleyebilmek için yoğun bir gayret içine giren ve okuma

* Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (receparpa@hotmail.com).

yazma bilen bazı sahabîler de nâzil olan bu âyetleri kendileri için yazıyor ve kendilerine ait mushaflar oluşturmaya çalışıyorlardı. Kur'ân-ı Kerim tarihi ve mesâhif kitaplarında verilen bilgiler çerçevesinde söz konusu şahsî mushafların sayıları ve sahipleri net olmamakla birlikte genel kabule göre bu sayı dört ile yedi arasında değişmekte, A. Jeffery'nin tespitlerine göre ise bu sayı yirmi sekize kadar çıkmaktadır. F. Buhl¹ ve Nöldeke² dört kişinin yani Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Mikdâd b. Amr'ın isimlerini zikretmekte, İbn Ebû Dâvûd *Kitâbü'l-Mesâhif* inde kişisel mushafı olan sahâbeden on, tâbiünden on iki kişinin adına yer vermekte ve bazı kıraat örneklerini sunmakta,³ A. Jeffery ise İbn Ebû Dâvûd'un zikrettiği isimlere birkaç isim daha ekleyerek İslâm'ın erken dönemlerinde yirmi sekiz adet şahsî mushaf bulunduğunu belirtmektedir.⁴

Bunlardan on beş tanesi "birincil mushaflar" diye nitelendirilen ve sahâbeden Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (ö. 12/633), Hz. Ömer (ö. 23/643), Übey b. Kâ'b (ö. 29/649), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Hz. Ali (ö. 40/660), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/664), Hafsa (ö. 45/665), Zeyd b. Sâbit (ö. 48/668), Hz. Âişe (ö. 58/677), Ümmü Seleme (ö. 62/681), Abdullah b. Amr (ö. 65/684), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Ubeyd b. Umeyr (ö. 74/693) ve Enes b. Mâlik'e (ö. 91/709) nispet edilen mushaflardır. Diğer on üç mushaf ise Alkame b. Kays (ö. 62/682), Rebî' b. Huteym (ö. 64/683), Hâris b. Sûveyd (ö. 70/689), Hittân b. Abdullah (ö. 73/692), Esved b. Yezîd en-Nehâî (ö. 74/693), Talha b. Musarrif, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/712), Mücâhid (ö. 101/719), İkrime (ö. 105/723), A'meş (ö. 112/730), Atâ (ö. 115/733), Sâlih b. Keysân (ö. 144/764) ve Ca'fer es-Sâdık'a (ö. 148/765) nispet edilmiştir.⁵ Ancak gerek İbn Ebû Dâvûd'un gerekse A. Jeffery'nin zikrettiği bu isimlerin büyük çoğunluğunun Übey b. Kâ'b ve Abdullah b. Mes'ûd mushafı gibi müşahhas bir mushafa sahip olduklarını gösteren fazlaca bir emâre yoktur. Onlar verdikleri örneklerle daha ziyade "mushaf" lafzıyla mezkûr şahısların kıraat farklılıklarını kastediyor görünmektedirler.⁶

1 Buhl, "Kur'ân", s. 1002.

2 Nöldeke-Schwally, *Kur'ân Tarihi*, s. 35.

3 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, I, 283-387; Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 159-60.

4 Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, s. 13.

5 Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, s. 13-14.

6 Meselâ Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen mushafın tarihi somut gerçekliği bulunmadığı ile ilgili bu çalışmanın "Ca'fer es-Sâdık Mushafı" bölümüne bakılabilir. Nitekim Abdüssabûr Şâhin de Hz. Ebû Bekir'den önce bütün sûreleri şâmil ve kâmil mânada iki kapak arasında bir mushaf şeklinde cemedan hiçbir sahâbenin olmadığını, ancak sahâbeden az veya çok ezberledikleri sûreleri içeren bazı mecmuaların olduğunu ve tâlib yoluyla bunlara "mushaf / mesâhif" dediklerini; bu mushaflar içinde en kapsamlı olanların ise Abdullah b. Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b mushafı olduğunu

Yukarıda zikredilen mushaflar arasında özellikle Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali ve İbn Abbas'ın mushafları temayüz etmiş, hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz mushaflar bunlar olmuştur. Zira bu mushaflardan bazılarının şöhreti Hicaz dışına da taşmış, Übey b. Kâ'b kıraati Şam'da, İbn Mes'ûd kıraati ise Kûfede yayılmıştır. Bunların dışında kalan mushafların bazılarında çok az, bazıları hakkında ise hiçbir mâlûmata sahip değiliz. Rivayetlerden anlaşıldığına göre söz konusu kişisel mushaflar ile daha sonraları Hz. Ebû Bekir ve Osman zamanında oluşturulan mushaf arasında sûrelerin sayısı ve tertibine taalluk eden konularda bir dizi farklılık mevcuttur. Zira birçok rivayette İbn Mes'ûd'un mushafında Fâtiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin mevcut olmadığı, Übey b. Kâ'b'ın mushafında ise Kunut dualarının iki ayrı sûre olarak yer aldığı, Hz. Ali'nin mushafını nüzûl sırasına göre tertip ettiği belirtilmiştir.⁷ Kur'an-ı Kerim tarihi, kitâbü'l-mesâhif, ilimler tarihi ve ulûmü'l-Kur'an'a dair eserlerde mezkûr sahâbilerin mushaflarındaki sûrelerin tertibi ve resmi mushafla arasındaki farklara dair bir dizi rivayet nakledilmişse de bunların sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Meselâ İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995)⁸ ile Celâleddin es-Süyûtî⁹ Übey b. Kâ'b ve Abdullah b. Mes'ûd'un mushaflarının tertibini, Ya'kübî ise Hz. Ali'nin mushafının tertibini vermiştir.¹⁰

Şahsî mushafların sûre tertipleriyle ilgili önemli bilgiler veren kaynaklardan biri de meşhur *el-Milel ve'n-nihal* yazarı Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî'ye (ö. 548/1153) nispet edilen *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ebâr fi tefsiri'l-Kur'an* adlı tefsir olmuştur.¹¹ Şehristânî, henüz ilim çevrelerinde

söyler. Bu mushafların büyük çoğunluğunun Hz. Osman mushafından ciddi bir farklılık arzetmediğini ve aralarında sadece birkaç kıraat farkı bulunduğunu, dolayısıyla bunların "mushaf" diye isimlendirilmeyi hak etmediğini ifade eder (bk. Şâhin, *Târihu'l-Kur'an*, s. 159-60). Ayrıca bir âyet ve sûrenin Kur'an-ı Kerim diye adlandırılması gibi bazı sahâbilerin kendi yanlarında muhafaza ettikleri birkaç sûre hacmindeki metinlerin de "mushaf" diye isimlendirilmiş olması mümkündür (bk. Öztürk-Ünsal, *Kur'an Tarihi*, s. 139).

7 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 28-30; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 201-3.

8 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29-30.

9 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 201-3.

10 Ya'kübî, *Târih*, II, 152.

11 *Mefâtihu'l-esrâr* Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî'ye nispet edilen, Kur'an-ı Kerim ilimlerine dair on iki bölümlük bir mukaddime ile ilk iki sûrenin (Fâtiha ve Bakara) tefsirini içeren ve henüz ilim çevrelerinde pek tanınmayan bir Kur'an-ı Kerim tefsiridir. Tefsirin bilinen tek nüshası Tahran'daki Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'nde (nr. 8086/B78) kayıtlıdır. Bu yazma ilk olarak Abdülhüseyn el-Hâirî'nin önsözü ve Pervîz Ezkâî'nin indeksiyle faksimile olarak nesredilmiş (Tahran: Merkez-i İntişâr-ı Nüshâ-ı Hattî, 1989), daha sonra mukaddime ve Fâtiha sûresini muhtevî bölüm Muhammed Ali Âzerşeb tarafından tahkik edilerek tek

pek tanınmayan bu eserinin mukaddimesinde okuyucuların hiçbir yerde görme imkânı bulamayacağı, sika râviler ve muteber eserlerden naklettiğini belirttiği ve içinde Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbas ve Ca'fer es-Sâdık gibi zevata nispet edilen kişisel mushafların sûre sıralamalarını içeren farklı tertiplere yer vermiştir.

Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr* adlı tefsirindeki şahsî mushaflar ve sûre tertiplerini konu edinen bu çalışmada Şehristânî'nin naklettiği şahsî mushafların sûre tertiplerini içeren rivayetlerin kaynaklarının belirlenmesine çalışılacak ve aynı kişisel mushafların sûre tertiplerini nakleden başka eserlerle kıyaslanarak aralarındaki farklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

***Mefâtihu'l-esrâr*'da Kişisel Mushaflar ve Sûre Tertipleri**

Şehristânî tefsirinin “*Mefâtihu'l-furkân*” adını verdiği on iki bölümlük mukaddimesinin üçüncü bölümünü bazı mushafların sûre tertiplerine ayırmıştır. Şehristânî burada Kur'ân-ı Kerim'in nüzü'l ve mushaf tertiplerine dair iki listeye yer vermiştir. Bunları sûrelerin tertibi konusunda ilim sahibi olan birinin hazırladığı tablolardan hiçbir tasarrufta bulunmadan aynen naklettiğini söyleyen Şehristânî, rivayetlerin nakledildiği râvilerin güvenilir, eserlerin de muteber olduğunu belirtmiş fakat bu listeleri naklettiği kaynağına dair bir açıklama yapmamıştır. Şehristânî bu listelerin başka tefsirlerde görülemeyebileceğini zira müfessirlerin bunları bilmedikleri ve güvenmedikleri

cilt halinde yayımlanmış (Tahran: İhyâ-yi kitâb, 1997) ve bu baskı Toby Mayer tarafından *Keys to the Arcana: Shahrastani's Esoteric Commentary on the Qur'an* adıyla İngilizce'ye çevrilmiş ve orijinal Arapça metni ile birlikte Londra'daki İsmâilî Araştırmalar Enstitüsü'nün (The Institute of Ismaili Studies) katkılarıyla neşredilmiştir (Oxford&New York: Oxford University Press, 2009). Eser son olarak Muhammed Ali Âzerşeb tarafından önceki edisyonun devamı olarak tamamı iki cilt halinde yayımlanmıştır (Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 2008). Şehristânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren eski kaynaklarda Şehristânî'ye ait *Mefâtihu'l-esrâr* adlı bu tefsirden ismen söz edilmemiş olması eserin Şehristânî'ye aidiyeti noktasında bazı kuşkulara yol açmıştır. Zira genel kabule göre fıkhîta Şâfiî, itikatta Eş'arî (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, III, 427-28; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, VI, 128; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 273-75) mezhebine mensup olarak kabul edilen ve bu yönünü eserlerine de yansıtan Şehristânî'nin (bk. Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 11, 72, 282; ayrıca bk. Sühaybânî, *Menhecüş-Şehristânî*, s. 90-91), diğer eserlerinin aksine, bu eserinde Şii / İmâmî veya İsmâilî sayılabilecek bazı görüşler serdetmesi ve Kur'ân-ı Kerim'in tahrif edildiği iddiasını olumlayan bazı ifadelere yer vermesi bu kuşkuyu arttırmıştır (eserin Şehristânî'ye aidiyeti ve Şehristânî'nin mezhebî kimliği ile ilgili tartışmalar için bk. Arpa, “*Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr Adlı Tefsirin Şehristânî'ye Aidiyeti Meselesi*”, s. 19-48).

için değil de bunlardan daha önemli konularla meşgul oldukları için eserlerinde onlara yer vermediğini ifade etmiştir.¹²

Şehristânî'nin naklettiği listelerden ilki Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili olup beş farklı şahıstan gelen rivayetleri içermektedir. Bunlardan ilki Mukâtil b. Süleyman'ın ricalinden, ikincisi Mukâtil yoluyla Hz. Ali'den, üçüncüsü Kelbî yoluyla İbn Abbas'tan, dördüncüsü Ebû Ali el-Hüseyin b. Vâkıd el-Kureşî'nin ricalinden ve beşincisi de İmam Ca'fer es-Sâdik'tan nakledilmiştir. Mushaf tertibine dair olan ikinci listede ise, tertiplerin ilki Hz. Osman mushafına, ikincisi İbn Mes'ûd mushafına, üçüncüsü Übey b. Kâ'b mushafına aittir. Dördüncüsü, erken dönem İmâmiyye Şîası'nın meşhur hadis âlimleri arasında yer alan ve İmam Mûsâ Kâzım ile (ö. 183/799) İmam Rızâ'nın (ö. 203/818) ashabından olan Ebû Abdullah Muhammed b. Hâlid el-Berkî (ö. III. [IX.] asrın başları) rivayetine, sonuncusu ise İbn Vâdıh Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kûbî (ö. 292/905) rivayetine dayanmaktadır.

A. Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûl Tertibiyle İlgili Rivayetler

1. Mukâtil b. Süleyman Rivayeti: Yukarıda ifade edildiği gibi Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili olan birinci listedeki ilk rivayet Mukâtil b. Süleyman'ın ricalinden¹³ nakledilmektedir.

Mukâtil b. Süleyman'ın Ricalinden									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	İkra'	24	Kureş	47	Yûsuf	70	Tûr	93	Nisâ
2	Nûn	25	Kâria	48	Hicr	71	Mülk	94	İzâ zûzilet
3	Ve'd-Duhâ	26	Kıyâme	49	En'âm	72	Hâkka	95	Ve'l-asr
4	Müzzemmil	27	Hümeze	50	Sâffât	73	Meâric	96	Hac
5	Müddessir	28	Mürselât	51	Lokmân	74	Nebe'	97	Hadîd
6	Tebbet	29	Kâf	52	Sebe'	75	Nâziât	98	S. Muhammed
7	Küvvirat	30	Beled	53	Secde	76	İnfatarat	99	Talâk
8	A'lâ	31	Târik	54	Hâ mim el-Mü'min	77	İnşekkat	100	Kadr

¹² Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 18.

¹³ Mukâtil b. Süleyman'ın ricali ile ilgili üç veya dört farklı tarih zikredilmiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 80; Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, s. 112; Öztürk-Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, s. 288).

9	Leyl	32	Kamer	55	Hâ mîm es-Secde	78	Rûm	101	Lem yekün
10	Fecr	33	Sâd	56	Hâ mîm ayn sîn kâf	79	Ankebût	102	Cum'a
11	Elemneşrah	34	A'râf	57	Zuhruf	80	İnsan	103	Münâfikün
12	er-Rahmân	35	Cin	58	Duhân	81	Zümer	104	Mücâdele
13	Kevser	36	Yâsîn	59	Câsiye	82	Vâkıa	105	Hucurât
14	Tekâsür	37	Furkân	60	Ahkâf	83	Mutaffifin	106	Lime tüharrîmu
15	Dîn (Mâûn)	38	Melâike (Fâtır)	61	Zâriyât	84	Fâtiha	107	Tegâbün
16	Fil	39	Meryem	62	Gâşiye	85	Bakara	108	Saf
17	Kâfirûn	40	Tâhâ	63	Kehf	86	Enfâl	109	Mâide
18	İhlâs	41	Şuarâ	64	Nahl	87	Âl-i İmrân	110	Tevbe
19	Necm	42	Neml	65	Nûh	88	Haşr	111	Nasr
20	el-A'mâ (Abese)	43	Kasas	66	İbrâhim	89	Ahzâb	112	Âdiyât
21	Şems	44	Benî İsrâil	67	Enbiyâ	90	Nûr	113	Felak
22	Bürüc	45	Yûnus	68	Mü'minûn	91	es-Samed	114	Nâs
23	Tîn	46	Hûd	69	Ra'd	92	Fetih		

Şehristânî tarafından nakledilen bu rivayet Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde ve günümüze ulaşan diğer eserlerinde olmadığı gibi elimizdeki mevcut kaynaklarda da Mukâtil b. Süleyman'dan nakledilen böyle bir rivayet mevcut değildir. Bazı araştırmacılar tarafından Mukâtil tefsirinin Horasan ve Bağdat olmak üzere iki farklı tariki olduğu ve bir kısmı Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı tefsiri vasıtasıyla günümüze ulaşan Horasan tariki ile Abdullah Mahmud Şehâte tarafından tahkik edilen Mukâtil tefsirinin Bağdat tarikini içeren matbu nüsha arasında bazı eksiklikler, farklılıklar ve uyumsuzluklar olduğu ifade edilmektedir.¹⁴ Buradan hareketle bu rivayetin bize tam olarak ulaşmayan Horasan tarikinde var olduğu düşünülebilir. Nitekim Horasan bölgesinde yaşayan Beyhakî de Kur'ân-ı Kerim'in nüzül tertibiyle ilgili naklettiği bir rivayetin ardından benzer bir rivayetin Mukâtil tefsirinde görülebileceğinden bahsetmekte fakat ilgili rivayeti nakletmemektedir.¹⁵

14 Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, s. 73-74.

15 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VII, 144.

2. Hz. Ali Mushafı: Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili ikinci rivayet de Mukâtil yoluyla Hz. Ali'den gelmektedir. Şehristânî bu rivayetin Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre tertip edildiği söylenen mushafının tertibi mi, yoksa Hz. Ali'den Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili nakledilen farklı bir rivayet mi olduğu hakkında bir beyanda bulunmamıştır.

Her ne kadar mahiyeti ve muhtevası hakkında ihtilâflı ve birbirine zıt bazı rivayetler naklediliyorsa da birçok Şîî ve Sünnî kaynak, Hz. Ali'nin bir mushafının varlığından ve bu mushafın bazı özelliklerinden bahsetmektedir.¹⁶ Kaynakların büyük çoğunluğu Hz. Ali'nin mushafını nüzûl sırasına göre tertip ettiğini haber vermiş,¹⁷ Süyûtî de Hz. Ali'nin mushafının tertibinin ilk altı sûresinin İkra', Nûn, Müzzemmil, Müddessir, Tebbet, Küvvirat şeklinde sıralandığını ifade etmiştir.¹⁸ Şehristânî de Hz. Ali'nin mushafının metin ve hâşiyeden oluştuğunu, her bir âyeti benzeri olan âyetin yanına koyduğunu, Muhammed b. Sîrîn'in ise sürekli olarak bu mushaf hakkında, "Şayet Hz. Ali'nin bu telifine ulaşıyaydık onda pek çok bilgiye ulaşma imkânı bulurduk" şeklinde bir temennide bulunduğunu nakleder.¹⁹

Hz. Ali mushafı ile gündeme gelen önemli konulardan biri de Kur'ân-ı Kerim'in cem'i esnasında Kur'an'dan bazı parçaların Hz. Osman mushafına alınmadığı yani Kur'an'ın tahrif edildiği iddiasıdır. Şîa'ya göre Kur'an'ın toplanması konusu tahrif iddialarıyla doğrudan ilgilidir. Biz de burada Hz. Ali'nin mushafının tertibine geçmeden evvel Şehristânî'nin Hz. Ali mushafı ve Kur'an'ın tahrif edildiği iddiasıyla ilgili görüşlerine kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Şehristânî Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Osman devrinde cemedilmesi hususunu anlatırken Hz. Ali'nin mushafından söz ederek asla Ehl-i sünnet'e mensup bir müellifin kaleminden çıkması mümkün olmayan ve özellikle Şîa'nın Ahbârî kanadına mensup müfessirler tarafından savunulan Kur'an'ın tahrif edildiği fikrini onaylar tarzda pek çok ifadeye yer vermiştir. Şehristânî öncelikle Kur'an'ın cemedilmesiyle ilgili olarak Buhârî'nin (ö. 256/869) *es-Sahîh*'inde Zeyd b. Sâbit'ten gelen bir rivayete yer vermektedir. Bu rivayete göre Zeyd b. Sâbit Kur'an'ın cem'i esnasında Ahzâb sûresindeki, "Müminler içerisinde öyle kimseler vardır ki Allah'a verdikleri ahde sadakat gösterdiler. Kimi adağını ödedi (canını verdi), kimi de beklemektedir. Onlar, ahitlerini hiç değiştirmediler"²⁰ âyetinin tespit edilemediğini aslında bu âyeti Hz.

16 Ya'kübî, *Târih*, II, 152; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 30; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 195.

17 İbn Cüzey, *et-Teshil*, I, 6-7; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 292.

18 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 195.

19 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 13.

20 el-Ahzâb 33/23.

Peygamber'in okuduğunu işittiğini, neticede bu âyeti Huzeyme b. Sâbit'in yanında bulduğunu ve onu yerine kaydettiğini bildirmektedir.²¹

Bu rivayeti nakleden Şehristânî akabinde ilim ehlinde bazılarının şöyle dediğini aktarır: "Kim bilir Ehlîbeyt'in faziletleriyle alâkalı bu kabilden nice âyeti kaybettiler. Zira yukarıda söz konusu edilen Ahzâb sûresindeki âyet Allah yolunda canlarını feda edeceklerine dair Allah'a ant içmiş dört zat hakkında nâzil olmuştur. Bu dört kişiden Abdullah b. Hâris b. Abdülmuttalib, Hamza b. Abdülmuttalib, Ca'fer b. Ebû Tâlib ahitlerini yerine getirmişler, Abdullah Bedir günü, Hamza Uhud günü, Ca'fer-i Tayyâr ise Mûte'de şehit düşmüştür. Allah yolunda şehit olmayı bekleyen ise Ali b. Ebû Tâlib'dir."²² Şehristânî'nin burada "ilim ehlinde bazıları" sözüyle kastettiği kimseler Kur'an'ın tahrif edildiğini savunan Şîa ulemâsından başkası değildir.

Şehristânî bunun ardından Ahzâb sûresinin Bakara sûresine denk olduğunu ve recm âyetinin de onda bulunduğuna, yine Ahzâb sûresinin 300 âyet olduğuna ve bu sûredeki pek çok âyetin ridde savaşlarında kaybolduğuna dair bir dizi rivayete yer verir.²³ Akabinde Hz. Osman mushafında birtakım gramer hataları (lahn) bulunduğu konusuna değinen Şehristânî, Hz. Osman'ın yazımı tamamlanan mushafa bakıp, "Onda birtakım hatalar görüyorum, Araplar onu dilleriyle düzeltereklerdir" dediğini, Hz. Âişe'den de bazı harflerin yazılışında müstensih hatalarının bulunduğuna dair rivayetlerin geldiğini, buna rağmen sahâbenin mushaftaki hata ve yanlışları gördükleri halde onları düzeltme yoluna gitmeyip Araplar'ın bu hataları dilleriyle düzeltereklerini düşünmenin pek de mümkün olmadığını ifade eder. Şehristânî Kur'an-ı Kerim harfleriyle ilgili sayısız ihtilâf bulunduğunu, bu ihtilâfların bir kısmının yazım esnasında vuku bulunduğunu, bir kısmının da lafızlarla ilgili olduğunu iddia eder. Kur'an'dan Ehlîbeyt'in faziletleriyle alâkalı birtakım âyetlerin kaybolduğunu gösteren rivayetler varken ve gramer hataları olduğuna dair iddialar mevcutken, mushafın iki kapağı arasında bulunanların tamamının Allah kelâmı olduğu hususunda nasıl sahih bir icmâdan söz edilebilir ki? Şehristânî'ye göre böyle bir icmâdan söz etmek tabii ki imkânsızdır.²⁴

21 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10.

22 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10.

23 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10.

24 Tefsirin nâşiri Âzerşeb'e göre ise Şehristânî'nin amacı bu tür sorularla iki kapak arasındaki Kur'an-ı Kerim'in sıhhatine dair şüpheler uyandırmak değildir. Aksine o doğruyu yanlıştan ayıracak bir merci (Ehlîbeyt) olmaksızın Araplar'ın bu hataları dilleriyle düzeltereklerinin mümkün olup olmadığını tartışır. Âzerşeb'e göre Kur'an'ın sıhhatine dair şüpheler uyandıran bu türden sorular, istinsah heyetinin Hz. Ali'nin derlediği mushafa müracaat etmemelerinden dolayı Şehristânî'nin duyduğu derin üzüntünün dışı vurumudur. Fakat onun bu şikâyeti Kur'an'ın tahrifine inandığı

Çünkü ona göre Hz. Osman mushafı, bahsi geçen rivayetlerin de tanıklık ettiği gibi, lafzî düzeyde birçok hata ve eksiklikle mâlûldür. Bunun anlamı Kur'an tebdil ve tahrife mâruz kalmıştır.²⁵

Şehristânî bütün bunlara rağmen Hz. Osman'ın "Ben mushafta birtakım hatalar görüyorum, bunu Araplar dilleriyle düzelteceklerdir" ve İbn Abbas'ın, "Zannedersem kâtip, Kur'an'ı uyuklarken yazmıştır" sözlerindeki gibi sahâbenin gerçekleştirdiği cem'i inkâr ve eleştiri sadedinde Hz. Ali'den herhangi bir rivayet nakledilmediğini, aksine onun imam mushaftan okuduğunu ve imam mushafın hattıyla yazdığını ifade eder. Aynı şekilde onun evlâtları olan imamlar da Kur'an'ı onun okuduğu şekilde okumuşlar ve evlâtlarına da o şekilde öğretmişlerdir.²⁶

Bütün bunlar bir tarafa, Hz. Ali Resûlullah'ın en yakını ve Saîd b. Âs'tan daha fasih iken, ayrıca onun yazısı Zeyd b. Sâbit'ten daha ileri düzeyde iken, istinsah heyetinin onun cemettiği Kur'an'a kayıtsız kalıp ona müracaat etmemeleri Şehristânî için şaşılacak bir durumdur.²⁷ Ona göre Kur'an'ı cememe işini üstlenenlerin Kur'an'ın Ehlibeyt'e mahsus olduğu ve Ehlibeyt'in de Peygamber'in "Size iki değerli emanet / sekaleyn bırakıyorum, Kur'an ve itretim / Ehlibeytim, o ikisine tutunursanız asla dalâlete sürüklenmezsiniz, hiç şüphesiz, bu ikisi kevser havuzu başında bana varıncaya kadar hiçbir zaman birbirinden ayrılmazlar" hadisindeki iki değerli emanetten biri olduğu hususunda ittifak ettikleri halde bir harfle ilgili dahi Ehlibeyt'e müracaat etmemeleri sebebiyle bu işin üstesinden gelmeleri mümkün değildir. Şehristânî Kur'an-ı Kerim'in her türlü tahrif, tağyir ve tebdilden muhafazasının ancak Ehlibeyt sayesinde gerçekleşeceğini iddia etmektedir: "Allah'a yemin olsun ki Kur'an, 'Hiç şüphe yok ki zikri / Kur'an'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız'²⁸ âyeti uyarınca korunmuştur. Kur'an'ın / zikrin muhafazası ise Ehlibeyt'in muhafazası ileldir. Çünkü Kur'an ve Ehlibeyt asla birbirinden ayrılmazlar."²⁹

anlamına gelmez. Âzerşeb'e göre Şehristânî tahrife inanmadığını göstermek için Hz. Ali'nin imam mushafa karşı bir tavrının olmadığını gösteren rivayetlerini delil olarak sunar (Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 557, neşredeninin dipnotu). Her ne kadar Âzerşeb Şehristânî'nin bu düşüncelerini bir iyi niyet göstergesi olarak Hz. Ali'nin derlediği mushafa müracaat edilmemesinden dolayı duyduğu derin üzüntünün dışı vurumu olarak tevîl ediyorsa da bu tevîli kabul etmek oldukça güçtür. Zira Şehristânî'nin daha sonra gelen bazı görüşleri de bunun böyle olmadığını teyit etmektedir.

25 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 12-13.

26 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 14.

27 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 13.

28 el-Hicr 15/9.

29 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 14.

Şehristânî Şia'nın da iddia ettiği³⁰ gibi Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından kesin bir emirle Kur'an'ı cemetme işiyle görevlendirildiğini düşünmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in vahiy malzemesinin bir araya getirilmemesi durumunda ondan pek çok âyetin yok olup gideceğini, bunun sonrasında da insanların onun hakkında ihtilâfa düşeceklerini bildiği halde onları hayvanların kürek kemiklerinde, parşömen kâğıtlarda, ağaç yapraklarında ve insanların kalplerinde dağınık olarak bırakıp güvendiği birine bu malzeme-yi nasıl tertip etmesi gerektiğini emretmemiş olması pek mümkün değildir. Ona göre bu işi üstlenen kişi işaret edildiği üzere elbette Hz. Ali'dir. Emri alan Hz. Ali, Hz. Peygamber'in naaşını yıkayıp kefenledikten ve defin işlemlerini tamamladıktan sonra Kur'an'ı cemedinceye kadar cuma haricinde evinden dışarıya adım atmayacağına yemin etmiş, verilen emir doğrultusunda da Kur'an'da herhangi bir tahrif, değişiklik, fazlalaştırma ve eksiltmeye gitmesizin Hz. Peygamber'in işaret ettiği şekilde, âyet ve sûreleri yerlerine koyarak dağınık bir şekilde duran malzeme-yi bir araya toplamıştır.³¹

Şehristânî'nin naklettiğine göre, Hz. Ali Kur'an'ın cem'ini tamamladıktan sonra, hizmetçisi Kanber ile birlikte yazımını tamamladığı bir deve yükü ağırlığındaki bu mushafı mescitte bulunan insanlara sundular. Hz. Ali mescitte bulunanlara şöyle dedi: "İşte Allah'ın kitabı! Muhammed aleyhisselâma indirdiği şekliyle onu iki kapak arasında topladım." Bunun üzerine orada bulunanlar, "Mushafını kaldır götür bizim ona ihtiyacımız yok!" dediler. Hz. Ali de onlara hitaben şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki bundan sonra bu mushafı asla göremeyeceksiniz."³² Bana düşen Kur'an'ı topladığımı size haber vermektir." Bu olayın ardından Hz. Ali, "Ey rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı mehcûr bıraktılar / terketiler"³³ âyetini okuyarak evinin yolunu tuttu. Hz. Hârun'un delillerini sunduktan sonra kardeşi Mûsâ'nın kavmini terkettiği gibi, Hz. Ali de cemettiği mushafı onlara sunduktan sonra onların Ali'nin mushafını terkettiği gibi aynı şekilde o da onları kendi hallerine terketti.³⁴

30 Şii kaynaklara göre Hz. Ali mushafı ezberden değil bizzat Resûlullah'tan teslim aldığı yazılı malzemedan derlemiştir. Rivayete göre Resûlullah ölüm döşeğinde iken Hz. Ali'ye ipek kumaş parçalarına ve kırtaslara yazılmış bir halde yatağının yanındaki Kur'an sayfelerini alıp derlemesini ve Kur'an'ı yahudilerin Tevrat'ı heder ettikleri gibi heder etmemelerini istemiş ve Hz. Ali bu tâlimat üzerine Kur'an âyetlerinin yazıldığı malzeme-yi evine götürmüştü ve bu dağınık malzeme-yi mushaf haline getirinceye kadar cübbesini giyip dışarı çıkmamaya yemin etmiştir (Fez-i Kâşânî, *Tefsîr*, I, 36).

31 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 14.

32 Şii kaynaklarda bu mushafın masum imamlar tarafından birbirlerine miras bırakıldığı ve Muhammed b. Hasan el-Mehdi'nin yanında olduğu ve zuhur ettiği zaman onu halka sunacağı iddia edilmektedir (el-Kuleynî, *Usûl mine'l-Kâfi*, II, 263).

33 el-Furkân 25/30.

34 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 13-14.

Şehristânî'ye göre her ne kadar Hz. Ali'nin derlediği bu mushaf bir topluluk tarafından kabul görmemiş mehcûr bırakılmışsa da, "Allah'a hamdolsun ki" başka bir topluluk tarafından / Ehlibeyt kabul görmüş, korunmuş ve gizlenmiştir.³⁵

Bir taraftan Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında oluşturulan komisyonun derlediği Kur'ân-ı Kerim'in tahrife mâruz kaldığını iddia eden Şehristânî, diğer taraftan Kur'an'ın, iki kapak arasında tağyir, tebdil, lahn ve hatadan Allah'ın korumasıyla korunduğunu iddia etmektedir. Çünkü onun istinsahını gerçekleştiren kimse uyumuş bir kimse değildir onu okuyan kimse de hatalı okumuş değildir. Kur'ân-ı Kerim'i hakkıyla okuyan, tevilini de tenzilini de bilen bir topluluk / Ehlibeyt vardır. Bu topluluk Kur'an'dan, sapkın kişilerin ortaya attığı şüpheleri temizleyip çıkarıp atmışlardır. Çünkü Allah Teâlâ, Araplar nasıl olsa dilleriyle düzeltirler diye, Kur'an'ın hatalı bir halde kalmasına göz yummayacak kadar kullarına karşı ikram ve lutuf sahibidir.³⁶

Şehristânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim'in birbirine tamamen zıt olmadığı müddetçe iki farklı nüshasının olması³⁷ (muhtemelen Hz. Osman ve Hz. Ali mushaflarını kastediyor) ve bu nüshaların her ikisinin de Allah kelâmı olarak anılması problem teşkil etmez. Her ne kadar Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Kur'ân-ı Kerim tahrife mâruz kalmışsa da bu tahrif onu Kur'an olmaktan çıkarmaz. Şehristânî bu duruma tahrif olmuş Tevrat'ı ve İncil'i delil göstermektedir. Ona göre nasıl ki Allah kendi kudret eliyle yazdığı Tevrat'ın levhalara yazılı bulunan özel bir nüshasının Hârun evlâdından özel kimselelerin (hâssa) elinde bulunduğu halde yahudiler Tevrat'taki ibarelerin yerlerini değiştirip tahrif etmelerine rağmen Kur'an'da onun hakkında "... İçinde hidayet ve nur bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik"³⁸ buyrulmuş ve Tevrat Allah'ın kelâmı olma vasfını kaybetmemişse, aynı şekilde Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Kur'an da bütün problemlerine rağmen Allah'ın kelâmı olma vasfını kaybetmemiştir.³⁹

İncil ise dört farklı nüshadan ibaret olup bu nüshaları da havâirilerden dört kişi Yuhanna, Markos, Luka ve Matta derlemiştir. Bu nüshalar arasında

35 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 14.

36 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 15.

37 Tefsirin nâşiri Âzerşeb'e göre bu uzak bir görüştür. Zira Hz. Ali'nin mushafında imam mushaftan farklı metne ek olarak hâşiyeler bulunmaktadır. Bu hâşiyeler de Kur'an değildir. Şayet Hz. Ali'nin yanında imam mushaftan daha sahih bir mushaf olmuş olsaydı elbette kendi hilâfeti döneminde bunu ilân ederdi (Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 558, neşredeninin dipnotu).

38 el-Mâide 5/44.

39 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 15.

da sayılamayacak kadar farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla onların tamamı vahiy olarak Allah'ın kelâmı değildir. Aksine müfessirlerin tefsirleri nevinden Kur'an-ı Kerim'in bir bölümü gibidir. Bununla birlikte onda Allah tarafından vahyedilmiş bazı bölümler de bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen Allah Teâlâ onu Kur'an'da "... kendisinden öncekileri tasdik edip doğrulayan"⁴⁰ şeklinde şeref ve tâzim ile anmıştır.⁴¹ Şehristânî'ye göre nasıl ki bütün bunlara rağmen Tevrat gibi İncil de aynı şekilde Allah'ın kitabı olma vasfını sürdürüyorsa, Kur'an-ı Kerim'in de birbirine tamamen zıt olmadığı müddetçe iki farklı nüshasının olması onu Allah'ın kitabı olma vasfından çıkarmaz.

Mustafa Öztürk'ün ifadesiyle, bu görüşlerin Sünnî olarak tanınıp bilinen Şehristânî tarafından dile getirilmiş olması çok düşündürücüdür. Bir yandan Osman mushafının lahn ve âyet eksikliği gibi birçok illetle mâlûl olduğunu söylemek, diğer yandan "Bugün elimizde bulunan Kur'an metni her türlü tahriften ve tebdilden korunmuştur" demek ve korunmuşluğu Ehlibeit'e bağlamakla birlikte bunun nasıllığını müphem bırakmak noktasında tebellür eden problem bir yana, Şehristânî'nin bu konuda savunduğu görüşlerin İsmâiliyye'den bile daha uç noktadaki Şii fırkaların iddialarıyla paralellik arzemesi gerçekten çok zor izah edilebilir bir durumdur. Şehristânî Kur'an-ı Kerim ve tahrif konusunda İmâmiyye Şîası'nın Ahbârî kanadına mensup müelliflerin zikre değer buldukları rivayetlere doğruluk değeri atfetmiş ve böylece İmâmî-Usûlî âlimlerin çoğunluğunca reddedilen bir anlayışı benimsemiştir.⁴²

Kanaatimizce Şehristânî'nin burada savunduğu görüşlerin bir paradoks görüntüsü vermesi onun tefsirinin genelinde muntazaman uyguladığı eklektik tefsir anlayışına yani "Sünnî tefsir" ile "Şii tevil / esrâr" arasındaki ayırma mukaddimede dikkat etmemesinden kaynaklanmaktadır. Şehristânî'nin Kur'an-ı Kerim'in tahrifi ile ilgili görüşlerine değindikten sonra tekrar Hz. Ali'nin mushaf tertibine dönebiliriz.

Bilebildiğimiz kadarıyla Hz. Ali'nin mushafının tertibi hakkında birkaç kaynakta bilgi verilmiştir. Bunlardan ilki Ya'kûbî'nin *Târih*'i'dir.⁴³ Ya'kûbî, Hz. Ali'nin Kur'an'ı yedi cüzde topladığını söylemiş ve onun mushaf tertibini vermiştir.⁴⁴

40 Âl-i İmrân 3/3-4.

41 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 15.

42 Öztürk, "eş-Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", s. 20-21.

43 Şehristânî *Târih-i Ya'kûbî*'de Hz. Ali'nin mushafının tertibi denilen bu rivayeti Hz. Ali'ye nispet etmeksizin "İbn Vâzih Târihi Tertibi" şeklinde Ya'kûbî'ye nispet eder.

44 I. Cüz: Bakara, Yûsuf, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Zâriyât, İnsân, Tenzil (Secde),

Hız. Ali'nin mushafının tertibinden bahseden ikinci kaynak ise, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'idir. İbnü'n-Nedîm'in zikrettiği bir rivayete göre Hız. Ali, Hız. Peygamber vefat ettiğinde insanların telâş ve şaşkınlık içinde olduklarını görmüş, bunun üzerine Kur'ân-ı Kerim'i cemedinceye kadar sırtına ridâsını almamaya yemin etmiş ve toplama işini gerçekleştirdiği üç gün boyunca evinde oturmuştur. Onun cemediği bu mushaf, Kur'anın kalpten cemedildiği ilk mushaftı ve Ca'fer-i Sâdık ailesinde idi. İbnü'n-Nedîm, zamanında Ebû Ya'lâ Hamza el-Hasenî'nin yanında Hız. Ali'nin hattıyla bazı varakları zayı olmuş bir mushaf gördüğünü, zaman içinde o mushafa Hız. Hasan'ın oğullarının sahip olduğunu belirtmiş ve "Bu mushafın tertibi şöyledir..."⁴⁵ demişse de buradaki sûrelerin tertibine dair listeyi zikretmemiştir. Dolayısıyla bu liste *el-Fihrist*'in elimizdeki baskılarında mevcut değildir.

Konuyla ilgili diğer bir rivayet ise müellifi meçhul *Kitâbü'l-Mebânî*'de⁴⁶ ve Ahmed b. Ebû Amr el-Enderâbî'nin (ö. 470/1077) *el-Îzâh fi'l-kırâât*⁴⁷ adlı eserinde Saîd b. Müseyyeb'in Ali b. Ebû Tâlib tarihiyle naklettiği rivayettir (... Haddesenâ Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Muhammed b. [Ca'fer b. Muhammed b.] Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib el-Kureşî, haddesenâ Süleyman b. Harb el-Mekki, haddesenâ Hammâd b. Zeyd an Ali b. Zeyd b. Cüd'an an Saîd b. Müseyyeb an Ali b. Ebû Tâlib).

Bu rivayette yukarıdakilerde olduğu gibi açıkça "Ali'nin mushafının tertibi" gibi bir cümle geçmiyorsa da kaynaklarda Hız. Ali'nin mushafı hakkında söylenenlerle ve İbn Abbas'ın mushaf tertibiyle büyük oranda örtüşmesi sebebiyle bu tertibin Hız. Ali'nin mushafının tertibi olması kuvvetle muhtemeldir. Bu rivayete göre Hız. Ali, Hız. Peygamber'e Kur'anın sevabı hakkında sormuş, Hız. Peygamber de Kur'anın semadan indiriliş sırasına göre her sûrenin sevabını kendisine haber vermiştir.⁴⁸

Nâziât, Tekvîr, İnfîtâr, İnşikâk, Â'lâ, Beyyine, **II. Cüz:** Âl-i İmrân, Hûd, Hac, Hicr, Ahzâb, Duhân, Rahmân, Hâkka, Meâric, Abese, Şems, Kadr, Zilzâl, Hümeze, Fil, Kureyş, **III. Cüz:** Nisâ, Nahl, Mü'minûn, Yâsin, Şûrâ, Vâkıa, Mülk, Müddessir, Mâûn, Tebbet, İhlâs, Asr, Kâria, Burûc, Tin, Neml, **IV. Cüz:** Mâide, Yunus, Meryem, Şuarâ, Zuhruf, Hucurât, Kâf, Kamer, Mümtehine, Târik, Beled, İnşirâh, Âdiyât, Kevser, Kâfirûn, **V. Cüz:** En'âm, İsrâ, Enbiyâ, Furkân, Kasas, Tahrîm, Mü'min, Mücâdele, Haşr, Cum'a, Münâfikûn, Kalem, Nûh, Cin, Mürselât, Duhâ, Tekâsür, **VI. Cüz:** A'râf, İbrâhim, Kehf, Nûr, Sâd, Zümer, Câsiye, Hadîd, Müzzemmil, Kıyâme, Nebe, Gâşiye, Fecr, Leyl, Nasr, **VII. Cüz:** Enfâl, Tevbe, Tâhâ, Fâtır, Sâffât, Ahkâf, Fetih, Tûr, Necm, Saf, Tegâbün, Talâk, Mutaffifin, Felak, Nâs (Ya'kübi, *Târih*, II, 152-53).

45 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 30.

46 *Mukaddimetân fi ulûmî'l-Kur'ân*, s. 14.

47 Enderâbî, *el-Îzâh*, s. 179-80.

48 Mekki Sûreler: Fâtiha, İkra', Nûn, Müddessir, Müzzemmil, Tebbet yedâ, Şems, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, Elemneşrah, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Dîn (Mâûn), Kâfirûn, Fil, Felak,

Şehristânî'nin naklettiği Mukâtil yoluyla Hz. Ali'den gelen ilgili rivayetin tertibi ise şöyledir:

Mukâtil Hz. Ali'den									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	İkra'	24	Hümeze	47	Rûm	70	Zâriyât	93	Şems
2	Nûn	25	Mürselât	48	Kadr	71	İnşekkat	94	İzâ zülzilet
3	Müzzemmil	26	Kâf	49	Veş-şemsü	72	İnfetarat	95	Nasr
4	Müddessir	27	Târık	50	Burûc	73	Zümer	96	Nûr
5	Tebbet	28	Kamer	51	Tîn	74	Ankebût	97	Münâfikün
6	Küvvirat	29	Sâd	52	Mü'min	75	Yûnus	98	Mücâdele
7	A'lâ	30	Cin	53	Hâ mîm es-Secde	76	Hicr	99	Hucurât
8	Leyl	31	Yâsîn	54	Duhân	77	Mü'minûn	100	Lime tüharrimü
9	Fecr	32	Furkân	55	Hâ mîm ayn sîn kâf	78	Mutaffifin	101	Cum'a
10	Ve'd-duhâ	33	Melâike (Fâtır)	56	Câsiye	79	Enfâl	102	Saf
11	Elemneşrah	34	Meryem	57	Ahkâf	80	Bakara	103	Tevbe
12	Asr	35	Tâhâ	58	Kehf	81	Âl-i İmrân	104	Felak
13	Kevser	36	Vâkıa	59	Elif lâm mîm secde	82	Nisâ	105	Nâs
14	Dîn (Mâûn)	37	Şuarâ	60	Enbiyâ	83	Mâide	106	Fetih
15	Kâfirûn	38	Neml	61	Nahl	84	Ahzâb	107	Kâria
16	Fil	39	Kasas	62	Nûh	85	Mümtehine	108	Âdiyât
17	İhlâs	40	Hûd	63	İbrâhim	86	Hadîd	109	A'râf
18	Tekâsür	41	Yûsuf	64	Tûr	87	Muhammed	110	Benî İsrâil
19	Necm	42	Hac	65	Mülk	88	Ra'd	111	Gâşiye
20	el-A'mâ (Abese)	43	En'âm	66	Hâkka	89	Rahmân	112	
21	Kureyş	44	Sâffât	67	Meâric	90	İnsân	113	
22	Kâria	45	Lokmân	68	Nebe	91	Talâk	114	
23	Kıyâme	46	Sebe'	69	Nâziât	92	Lem yekün		

Nâs, İhlâs, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cin, Yâsîn, Furkân, Melâike (Fâtır), Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Hâ mîmler (Mü'min, Hâ mîm es-Secde, Hâ mîm ayn sîn kâf, Zuhurf, Duhân, Câsiye, Ahkâf) Zâriyât, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhim, Enbiyâ, Mü'minûn, Elif lâm mîm Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', Nâziât, İnfetarat, Rûm, Ankebût, Mutaffifin, İnşekkat. Medenî Sûreler: Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine, Nisâ, İzâ zülzilet, Hadîd, Süretü Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Lem yekün, Haşr, Nasr, Nûr, Hac, Münâfikün, Mücâdele, Hucurât, Lime tüharrimü, Cum'a, Tegâbün, Saf, Fetih, Mâide, Tevbe, Necm (*Mukaddimetân fi ulûmi'l-Kur'ân*, s. 14-15; Enderâbi, *el-İzâh*, s. 179-80).

el-Îzâh fi'l-kırâât'ta nakledilen tertip tamdır; *Kitâbü'l-Mebânî*'de ise Saf ile Mesed / Tebbet sûreleri tertipten düşmüştür; bunun dışında iki liste / rivayet birbirine mutabıktır. *el-Îzâh fi'l-kırâât* ve *Kitâbü'l-Mebânî*'de Hz. Ali'den nakledilen bu tertip, aşağıda gelecek olan Ca'fer es-Sâdık ve İbn Vâkîd rivayeti / mushafı ile de birkaç istisna dışında tamamen örtüşmektedir. Şehristânî'nin naklettiği rivayette ise toplam 111 sûre zikredilmiş, Kâria ve Şems sûreleri mükerrer yazılmış, Fâtiha, Haşr, Zuhruf, Tegâbün ve Beled sûreleri tertipten düşmüş ve hiç zikredilmemiştir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse Hz. Ali'nin mushaf tertibinde gözettiği sıranın nüzûl sırası olması sebebiyle Ya'kûbî'nin verdiği tertip gerek *Mukaddimetü'l-Mebânî* ve *el-Îzâh fi'l-kırâât*'taki rivayetle gerekse Şehristânî'nin naklettiği rivayetle hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. Dolayısıyla Ya'kûbî'nin verdiği tertibin Hz. Ali'ye ait olması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Abdülmûteâl es-Saîdî de Ya'kûbî'nin verdiği tertibin Hz. Ali'ye ait olamayacağını, İbn Abbas'ın Hz. Ali'nin yetiştirdiği bir şahsiyet olması ve Hz. Ali'nin mushafını nüzûl tarihine göre tertip ettiğini nakledenin de İbn Abbas olması sebebiyle Hz. Ali'nin mushafının tertibinin, İbn Abbas'ın mushaf tertibiyle aynı olması gerektiğini, zira İbn Abbas'ın da mushafını nüzûl sırasına göre tertip ettiğini belirtmiştir.⁴⁹

Mukaddimetü'l-Mebânî ve *el-Îzâh fi'l-kırâât*'taki rivayetle Şehristânî'nin naklettiği rivayet nüzûl sırasına göre tertip edilmiştir. Ancak her iki eserdeki (*Mukaddimetü'l-Mebânî* ve *el-Îzâh*) rivayet nüzûl sırasına göre tertip edilmesi yönüyle Şehristânî'nin naklettiği rivayetle örtüşüyorsa da sûrelerin sıralanması açısından ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Şehristânî'nin Mukâtil yoluyla naklettiği bu rivayet de ilk rivayet gibi Mukâtil'in tefsirinde ve günümüze ulaşan diğer eserlerinde olmadığı gibi elimizdeki mevcut kaynaklarda da Mukâtil tarafından Hz. Ali'den nakledilen böyle bir rivayete rastlamadık. Kanaatimce *Mukaddimetü'l-Mebânî* ve *el-Îzâh fi'l-kırâât*'ta nakledilen tertibin Hz. Ali'nin mushafının tertibi olması, Ya'kûbî'nin ve Şehristânî'nin naklettiği rivayetlere / tertiplere göre daha mâkul görünmektedir. Zira mezkur eserlerdeki rivayet, Hz. Ali'nin mushafının nüzûl tarihine göre tertip edildiğini nakleden İbn Abbas ve Ehlibeyt imamlarından Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen mushaf tertibiyle ve Hz. Ali'nin mushafı hakkında söylenenlerle büyük oranda örtüşmektedir.

3. İbn Abbas Mushafı / Rivayeti: Şehristânî'nin Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili naklettiği üçüncü rivayet ise Kelbî vasıtasıyla İbn Abbas'tan gelmektedir.

49 Saîdî, *Edebî Mesaj Kur'ân*, s. 51-53.

İbn Abbas Mushafı / Rivayeti									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	İkra'	24	Şems	47	Beni İsrâil	70	Enbiyâ	93	İzâ zülzilet
2	Nûn	25	Burûc	48	Yûnus	71	Mü'minûn	94	Hac
3	Ve'd-duhá	26	Tîn	49	Hûd	72	Ra'd	95	Hadid
4	Müzzemmil	27	Kureyş	50	Yûsuf	73	Tûr	96	S. Muhammed
5	Müddessir	28	Kâria	51	Hicr	74	Mülk	97	İnsân
6	Fâtıha	29	Kıyâme	52	En'âm	75	Hâkka	98	Talâk
7	Tebbet	30	Hümeze	53	Sâffât	76	Meâric	99	Lem yekün
8	Küvvirat	31	Mürselât	54	Lokmân	77	Nebe'	100	Cum'a
9	A'lâ	32	Kâf	55	Sebe'	78	Nâziât	101	Elif lâm mîm Secde
10	Leyl	33	Beled	56	Zümer	79	İnfetarat	102	Münâfikün
11	Fecr	34	Târık	57	Mü'min	80	İnşekkat	103	Mücâdele
12	Elemneş-rah	35	Kamer	58	Hâ mîm es-Secde	81	Rûm	104	Hucurât
13	Rahmân	36	Sâd	59	Hâ mîm ayn sîn kâf	82	Ankebût	105	Lime tüharrimû
14	Asr	37	A'raf	60	Zuhruf	83	Mutaffifin	106	Tegâbün
15	Kevser	38	Cin	61	Duhân	84	Bakara	107	Sâf
16	Tekâsür	39	Yâsin	62	Câsiye	85	Enfâl	108	Mâide
17	Dîn (Mâün)	40	Furkân	63	Ahkâf	86	Âl-i İmrân	109	Tevbe
18	Fil	41	Melâike (Fâtır)	64	Zâriyât	87	Haşr	110	Nasr
19	Kâfirûn	42	Meryem	65	Gâşiye	88	Ahzâb	111	Vâkıa
20	İhlâs	43	Tâhâ	66	Kehf	89	Nûr	112	Âdiyât
21	Necm	44	Şuarâ	67	Nahl	90	Mümte-hine	113	Felâk
22	el-A'mâ (Abese)	45	Neml	68	Nûh	91	Fetih	114	Nâs
23	Kadr	46	Kasas	69	İbrâhim	92	Nisâ		

Burada belirtmelidir ki tespitlerimize göre kaynaklarda Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili zikredilen rivayetlerin tamamına yakını İbn Abbas'tan nakledilmektedir.⁵⁰ İbn Abbas'tan konu hakkında, isnatları farklı şu üç rivayet ulaşmıştır:

I. "Muhammed b. Mervân es-Süddî el-Kelbî → Muhammed b. Sâib el-Kelbî → Ebû Sâlih → İbn Abbas" rivayeti.⁵¹ Şehristânî her ne kadar tam isnadı vermiyorsa da söz ettiği Kelbî vasıtasıyla İbn Abbas'a ulaşan rivayet bu olmalıdır. Bu rivayet *Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî* ile Ya'kübî'nin *Târih*'i ve Ahmed b. Ebû Amr el-Enderâbî'nin *el-Îzâh fi'l-kirâât* adlı eserlerinde geçmektedir.

a) *Târihu'l-Ya'kübî* İsnadı: "Muhammed b. Hafs b. Esed el-Kûfî → Muhammed b. Kesîr ve → Muhammed b. Sâib el-Kelbî → Ebû Sâlih → İbn Abbas." Ya'kübî bu rivayeti Mekke'de nâzil olanlar Medine'de nâzil olanlar şeklinde ikiye ayırarak farklı yerlerde zikrediyor ve Mekkî sûrelerin seksen iki Medenî sûrelerin ise otuz iki tane olduğunu söylüyorsa da⁵² yetmiş sekiz tane Mekkî sûreye yer verir. Bu tertipte Müzzemmil, İnşikâk, Zilzâl, Kâfirûn ve İhlâs sûreleri yer almaz. Ayrıca Mü'min sûresi mükerrer olarak kaydedilmiştir.

b) *Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî* İsnadı: "... Ebû Sehl Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Eş'as el-Enmârî → Abdullah b. Muhammed b. Selîm → Sâlih b. Muhammed et-Tirmizî → Muhammed b. Mervân el-Kelbî → Ebû Sâlih → İbn Abbas."⁵³

c) *el-Îzâh fi'l-kirâât* İsnadı: "... Ebû Sehl Muhammed b. Ali b. Eş'as el-Enmârî → Abdullah b. Muhammed b. Selîm → Sâlih b. Muhammed et-Tirmizî → Muhammed b. Sâib'in (el-Kelbî) amcası Muhammed b. Mervân el-Kelbî → Ebû Sâlih → İbn Abbas." Bu rivayette Mekkî sûrelerin sayısı seksen üç, geri kalanı Medenî'dir.⁵⁴

Bu üç tertip kendi arasında ve Şehristânî'nin tertibiyle kıyaslandığında onların büyük oranda örtüşmekle birlikte bazı noktalarda farklılaştıkları görülür. Meselâ Şehristânî'nin ve Ya'kübî'nin rivayetinde Tebbet sûresini Fâtiha sûresi takip ederken diğer iki rivayette Fâtiha sûresi zikredilmemiştir.

50 Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili farklı rivayetler için bk. Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 57-109; Öztürk-Ünsal, *Kur'an Tarihi*, s. 253-313.

51 Süyûtî'ye göre bu isnat İbn Abbas'a ulaşan isnatların en zayıfıdır. Kelbî'den sonra Muhammed b. Mervân es-Süddî es-Sagîr (el-Kelbî) geldiğinde bu isnat bir "yalan zinciri" olur (*el-İtkân*, II, 1232).

52 Ya'kübî, *Târih*, II, 24-25, 32.

53 *Mukaddimetân fi ulûmi'l-Kur'an*, s. 8.

54 Enderâbî, *el-Îzâh*, s. 176-77.

Târîhu'l-Ya'kübî, el-Îzâh ve Şehristânî rivayetinde sıralama İnşirâh, Rahmân, Asr şeklinde iken *Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî* rivayetinde arada kalan Rahmân sûresi düşmüştür. Ya'kübî dışındaki rivayetlerde Fîl sûresini Kâfirûn, İhlâs takip ederken Ya'kübî'de Kâfirûn ve İhlâs düşmüştür. *Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî* ve *el-Îzâh*, rivayetleri diğer iki rivayete göre birbiriyle daha uyum halindedir. İkisinde de Zümer sûresi Guraf sûresi olarak geçmektedir. Şehristânî'nin ve Ya'kübî'nin haricindeki İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin tamamında Fâtîha sûresi zikredilmemiştir. Bunun sebebi tefsirlerde geçtiği üzere birden fazla nâzil olup olmadığı ve Mekkî mi Medenî mi olduğu hususundaki ihtilâflardır.

Kitâbü'l-Mebânî'de Mekkî sûreler seksen üç -Kamer sûresi mükerrer yazıldığı için seksen dört tanedir. İkinci Kamer yerine Rahmân sûresi gelmesi gerekmektedir-, Medenî sûreler ise otuz tane olmak üzere toplam 113 olarak belirtilmiş, Fâtîha'nın Mekkî mi Medenî mi olduğu net olmadığı için bu sayıya katılmamıştır. Fâtîha ile birlikte toplam 114 sûredir.

II. "... -Ömer b. Hârûn → Osman b. Atâ el-Horasânî → babası Atâ el-Horasânî → İbn Abbas" rivayeti: İbn Abbas'tan Kur'an-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili nakledilen ikinci rivayet Atâ el-Horasânî'ye aittir. Bu rivayeti İbnü'd-Düveys, İbn Abdülkâfi, *Kitâbü'l-Mebânî*, Enderâbî ve Tabersî zikreder.

a) İbnü'd-Düveys Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (ö. 294/906) İsnadı: Ahmed → Muhammed → Muhammed b. Abdullah b. Ebû Ca'fer er-Râzî → Ömer b. Hârûn → Osman b. Atâ el-Horasânî → babası (Atâ el-Horasânî) → İbn Abbas.⁵⁵ Bu rivayette seksen beşi Mekkî, yirmi sekizi ise Medenî olmak üzere toplam 113 sûre zikredilmiş, Fâtîha sûresine bu tertipte yer verilmemiştir.

b) İbn Abdülkâfi'nin İsnadı: Abdullah b. Ömer → babasından ve Osman b. Atâ el-Horasânî → babası (Atâ el-Horasânî) → İbn Abbas. Atâ tarikiyle İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayet Ebü'l-Kâsım Ömer b. Muhammed İbn Abdülkâfi'nin *Adedü suveri'l-Kur'an ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî ve telhîsu Mekkîhi min Medenih* adlı eserinde geçer. Bu rivayette de seksen beşi Mekkî, yirmi sekizi ise Medenî olmak üzere toplam 113 sûre zikredilmiş, Fâtîha sûresine bu tertipte de yer verilmemiştir.⁵⁶ İbnü'd-Düveys'in tertibiyle tamamen aynıdır.

c) *Kitâbü'l-Mebânî* İsnadı: "... Muhammed b. Hâtim el-Cûzcânî → İbrâhim b. Yûsuf → Ömer b. Hârûn → Osman b. Atâ el-Horasânî → babası

55 İbnü'd-Düveys, *Fezâilü'l-Kur'an*, s. 33.

56 İbn Abdülkâfi, *Adedü suveri'l-Kur'an*, s. 174-77.

Atâ el-Horasânî → İbn Abbas.⁵⁷ Medenî sûrelerin tertibindeki sondan dört sûre (es-Saf, el-Fetih, et-Tevbe, el-Mâide) düşmüştür. Rivayette toplam 113 sûre vardır denildiği halde dört sûrenin düşmesinden dolayı 109 sûre zikredilmiştir. Ayrıca Fâtiha sûresine bu tertipte de yer verilmemiştir.

d) Enderâbî'nin *el-Îzâh fi'l-kırâât* İsnadı: "Muhammed b. Hâtim el-Cûzcânî → İbrâhim b. Yûsuf → Ömer b. Hârûn → Osman b. Atâ el-Horasânî → Atâ el-Horasânî → İbn Abbas."⁵⁸ *Kitâbü'l-Mebânî* isnadında olduğu gibi rivayette seksen beşi Mekkî olmak üzere 113 sûre olduğu ifade edilmiş, Medenî sûrelerin tertibindeki sondan dört sûrenin (es-Saf, el-Fetih, et-Tevbe, el-Mâide) düşmesinden dolayı 109 sûre zikredilmiştir. Fâtiha sûresinin hem Mekk'e'de hem de Medine'de nâzil olduğu, rivayetin başında belirtilmiş, ayrıca bu tertipte yer verilmemiştir.

e) Tabersî (ö. 548/1153) İsnadı: "... Muhammed b. Yezîd es-Sülemî → Zeyd b. Mûsâ → Ömer b. Hârûn → Osman b. Atâ el-Horasânî → babası Atâ el-Horasânî → İbn Abbas."⁵⁹ Tabersî bu rivayeti Enderâbî'nin *el-Îzâh fi'l-kırâât* adlı eserinden nakletmesine rağmen Enderâbî'de düşen dört sûre (es-Saf, el-Fetih, et-Tevbe, el-Mâide) Tabersî'de mevcuttur. Muhtemelen bu fark Enderâbî'nin *el-Îzâh*'inin elimizdeki mevcut nüshaları ile Tabersî'nin kullandığı nüsha arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bu beş tertibi kendi aralarında ve Şehristânî'nin tertibiyle kıyasladığımızda ortaya şöyle bir sonuç çıkar: Bu tertipler arasında sadece Şehristânî'nin tertibinde Fâtiha sûresi yer almakta, bunun dışındaki beş tertipte ise Fâtiha sûresine yer verilmemektedir. Şehristânî'nin tertibinde 114, İbnü'd-Düveys, İbn Abdülkâfi ve Tabersî'nin tertibinde 113, *Kitâbü'l-Mebânî* ve *el-Îzâh* rivayetlerinde ise 109 sûre zikredilmiştir. Şehristânî'nin tertibinin dışındakiler birbirleriyle tam bir uyum halindedir. Bir farkla ki Şehristânî'nin tertibinde son dört sûreyi teşkil eden Saf, Fetih, Tevbe, Mâide sûreleri *Kitâbü'l-Mebânî* ve *el-Îzâh* tertibinde düşmüştür.

III. İbn Abbas'tan Kur'an-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili nakledilen üçüncü rivayet "Ali b. Hüseyin b. Vâkîd → babasından (Hüseyin b. Vâkîd) → Yezîd en-Nahvî → İkrime ve Hüseyin b. Ebü'l-Hasan" tarihiyle gelir. Her ne kadar bu rivayet İbn Abbas'a ulaşmıyor görünüyorsa da büyük ihtimalle bu rivayet de İbn Abbas'tan gelmektedir. Nitekim Beyhakî bu rivayeti zikrettiği yerin birkaç sayfa öncesinde⁶⁰ "Kur'an'dan en son inen âyet" ile ilgili naklet-

57 *Mukaddimetân fi ulûmi'l-Kur'an*, s. 10-12.

58 Enderâbî, *el-Îzâh*, s. 178.

59 Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, X, 161.

60 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VII, 137.

tiği rivayette, yukarıda zikredilen isnadı "... Ali b. Hüseyin b. Vâkîd → Yezîd en-Nahvî → İkrime → İbn Abbas" şeklinde verip İbn Abbas'a ulaştırmaktadır. Bu rivayeti tespit edebildiğimiz kadarıyla Beyhakî *Delâilü'n-nübüvve*'de,⁶¹ Enderâbî *el-İzâh fi'l-kırâât*'ta zikretmişlerdir. Bu rivayetle ilgili olarak aşağıda İbn Vâkîd rivayetinden / mushafından bahsederken geniş bilgi verilecektir.

4. Ca'fer es-Sâdık Mushafı: Şehristânî'nin verdiği bu listede dikkat çeken mushaflardan biri de Ca'fer es-Sâdık mushafı / tertibi / rivayetidir.

Ca'fer es-Sâdık Mushafı									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	İkra'	24	Kadr	47	Neml	70	Nûh	93	Hadîd
2	Nûn	25	Şems	48	Kasas	71	İbrâhim	94	S. Muhammed
3	Müzzemmil	26	Burûc	49	Beni İsrâil	72	Enbiyâ	95	Ra'd
4	Müddessir	27	Tin	50	Yûnus	73	Mü'minûn	96	Rahmân
5	Tebbet	28	Kureyş	51	Hûd	74	Elif lâm mîm Secde	97	İnsân
6	Küvvirat	29	Kâria	52	Yûsuf	75	Tûr	98	Talâk
7	A'lâ	30	Kiyâme	53	Hicr	76	Mülk	99	Lem yekûn
8	Leyl	31	Hümeze	54	En'âm	77	Hâkka	100	Haşr
9	Fecr	32	Mürselât	55	Sâffât	78	Meâric	101	Nasr
10	Duhâ	33	Kâf	56	Lokmân	79	Nebe'	102	Nûr
11	Elemneşrah	34	Beled	57	Sebe'	80	Nâziât	103	Hac
12	Asr	35	Târık	58	Zümer	81	İnfatarat	104	Münâfıkûn
13	Âdiyât	36	Kamer	59	Mü'min	82	İnşekkat	105	Mücâdele
14	Kevser	37	Sâd	60	Hâ mîm es-Secde	83	Rûm	106	Hucurât
15	Tekâsür	38	A'râf	61	Hâ mîm ayn sîn kâf	84	Ankebût	107	Lime tüharrimü
16	Dîn (Mâûn)	39	Cin	62	Zuhruf	85	Mutaffifin	108	Saf
17	Kâfirûn	40	Yâsîn	63	Duhân	86	Bakara	109	Cum'a
18	Fil	41	Furkân	64	Câsiye	87	Enfâl	110	Tegâbûn
19	Felak ¹	42	Melâike (Fâtır)	65	Ahkâf	88	Âl-i İmrân	111	Fetih
20	Nâs	43	Meryem	66	Zâriyât	89	Ahzâb	112	Tevbe
21	İhlâs	44	Tâhâ	67	Gâşiye	90	Mümtehine	113	Mâide
22	Necm	45	Vâkia	68	Kehf	91	Nisâ	114	
23	Abese	46	Şuarâ	69	Nahl	92	İzâ zülzilet		

61 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VII, 142-43.

62 Matbu nüshada Alak, yazma nüshada Alak ve Felak okunacak şekilde noktasızdır. Tertibe göre Felak olmalıdır. Zaten bütün listelerde Alak sûresi, İkra' sûresi olarak yazılmıştır.

Ca'fer b. Muhammed on iki imamın altıncısı, Hz. Ali'nin torununun torunu, Muhammed Bâkır'ın oğlu ve Mûsâ Kâzım'ın babasıdır. 80/83 (699/702) yılında Medine'de doğmuş, Şii kaynaklara göre 148 (765) yılında Abbâsî Halifesi Mansûr'un emriyle zehirleterek şehit edilmiştir.⁶³

Şehristânî naklettiği bu tertibin bizzat Ca'fer es-Sâdık mushafının mı, yoksa Ca'fer es-Sâdık tarafından nakledilen nüzûl tertibini gösteren bir rivayet mi olduğu hakkında net bir açıklamada bulunmamıştır. Fakat tertibi bir yerde Ca'fer es-Sâdık rivayeti, farklı bir yerde ise Mushaf-ı Sâdık olarak isimlendirmiş ve bu mushafla İbn Vâkîd mushafı arasında ihtilâf olmadığını belirtmiştir.⁶⁴ Şehristânî'nin tefsirinin mukaddimesinde bu tertipleri zikrettiği üçüncü bölümün başlığı "Sûrelerin Nüzûl Tertibi Konusunda Râvilerin İhtilâfı Hakkında"dır.⁶⁵ Kanaatimizce bu başlıktan da anlaşılacağı üzere buradaki Ca'fer es-Sâdık mushafıyla kastedilen Ca'fer es-Sâdık rivayetidir. Çünkü Şehristânî, İbn Vâkîd rivayetini de "İbn Vâkîd mushafı" olarak isimlendirmişse de kaynaklarda İbn Vâkîd'a ait böyle bir mushaftan söz edilmemiştir. Nitekim Âzerşeb de buna "Ca'fer es-Sâdık mushafı" yerine "Ca'fer es-Sâdık rivayeti" demenin daha doğru olacağı kanaatindedir.⁶⁶ Kaldı ki Şehristânî'nin tefsiri dışında gerek Sünnî gerekse Şii kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'a ait böyle bir mushafın / rivayetin varlığından söz eden olmamıştır.

Ca'fer es-Sâdık mushafının / rivayetinin tertibinden bahseden birkaç çağdaş eserin varlığı bu gerçeği değiştirmeye yetmez. Zira bu çağdaş eserlerin kaynağı da son tahlilde Şehristânî'nin tefsiridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şehristânî'den sonra Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibinden ilk söz eden kişi, Şii âlim Ebû Abdullah ez-Zencânî'dir (ö. 1356/1935). Zencânî, *Târîhu'l-Kur'ân* adlı eserinde "Ca'fer es-Sâdık Mushafında Sûrelerin Tertibi" başlığı altında Şehristânî'nin tefsirinden naklen Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibine yer vermiştir.⁶⁷ Arthur Jeffery ise kişisel mushaflardan bahsederken Zencânî'den naklen Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibini zikretmiştir.⁶⁸ Abdülmüteâl es-Saîdî de *en-Nazmü'l-fennî fi'l-Kur'ân* adlı eserinde Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibine yer vermiştir.⁶⁹ Türkçe tefsir usulü

63 Öz, "Ca'fer es-Sâdık", s. 1.

64 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 8.

65 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 16.

66 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, II, 1091.

67 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 555, neşredenin 39 numaralı dipnotu.

68 Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, s. 14, 330.

69 Saîdî, *Edebî Mesaj Kur'ân*, s. 54. Saîdî, Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibini zikrederken Şehristânî'nin bu tertibi Saîd b. Cübeyr'in *el-İstiğnâ* adlı eserinden naklettiğini söyler ki bu bir yanlıdır.

ve tarihi kaynaklarında ise Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibinden ilk söz eden merhum Tayyip Okiç'tir.⁷⁰ Okiç'in kaynağı ise Saîdî'nin yukarıda bahsi geçen *en-Nazmü'l-fenni fi'l-Kur'ân* adlı eseridir. İsmail Cerrahoğlu da Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibini isim tasrih etmeksizin muhtemelen Okiç'ten nakletmektedir.⁷¹ Yine Osman Keskiöğlü da Zencânî'den naklen Ca'fer es-Sâdık mushafından bahsetmiştir.⁷² Görüldüğü üzere Ca'fer es-Sâdık mushafından bahsedenlerin tamamının temel kaynağı son tahlilde Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr* adlı tefsiridir. Yukarıda da bahsedildiği üzere burada Ca'fer es-Sâdık mushafından kastedilen şey Kur'ân-ı Kerim'in nüzül tertibine dair Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen rivayet olmalıdır. Ancak Şii olan Zencânî'nin ya buradaki mushaf lafzından hareketle ya da mezhebî saiklerle bu rivayetten "Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibi" diye bahsetmesi kendisinden sonra gelen ve *Târîhu'l-Kur'ân* adlı eserinden faydalananları da yanıltmış, dolayısıyla Ca'fer es-Sâdık'a ait Übey b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd'un şahsî mushafları gibi bir mushafı olduğu algısını oluşturmuştur ki gerçekte şu anki bilgilerimiz dahilinde böyle bir mushaftan söz etmek pek mümkün değildir.

Kanaatimizce senedi zikredilmeyen ve Ca'fer es-Sâdık mushafı / rivayeti denilen bu rivayet, "... Hüseyin b. Vâkîd - Yezîd en-Nahvî - İkrime - İbn Abbas" isnadıyla İbn Abbas'a ulaşan aşağıda daha geniş olarak değineceğimiz İbn Vâkîd rivayetinden başkası değildir. Nitekim bu rivayetin İbn Vâkîd rivayetiyle bütün yönlerden tam bir mutabakat halinde olması da bunu teyit etmektedir.

Abdülmüteâl es-Saîdî, her ne kadar tertipte bazı farklılıklar olsa bile bu mushafın -Ca'fer es-Sâdık mushafının / rivayetinin- sûrelerinin isimleri ve nüzül tarihine göre tertibi bakımından İbn Abbas mushafına uygun olduğunu, zira İbn Abbas mushafının Hz. Ali mushafına, Ya'kûbî'nin Hz. Ali'ye nispet ettiği mushaftan daha yakın olduğu görüşünü teyit ettiğini söyler.⁷³ Çünkü Ca'fer es-Sâdık mushafının Hz. Ali'nin mushafından alınmış olması kaçınılmazdır. Tefsirin nâşiri Âzerşeb de, Ca'fer es-Sâdık mushafının / rivayetinin büyük ihtimalle Hz. Ali mushafının tertibi olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Ca'fer es-Sâdık rivayetinin yukarıda geçen İbn Abbas rivayetleriyle birkaç istisna dışında mutabakat halinde olması ve İbn Abbas'ın

70 Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, s. 54.

71 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 88.

72 Keskiöğlü, *Nüzulünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 111.

73 Saîdî, *Edebi Mesaj Kur'ân*, s. 55.

da Hz. Ali'nin öğrencisi olması sebebiyle aslında İbn Abbas'tan gelen bütün rivayetler Hz. Ali'nin mushafının tertibidir.⁷⁴

Yukarıda ifade edildiği üzere⁷⁵ Şehristânî'nin zikrettiği Ca'fer es-Sâdık rivayeti ile İbnü'd-Düveys, Beyhakî ve Tabersî'nin naklettiği İbn Abbas'tan gelen rivayetler birkaç istisna dışında büyük oranda birbirleriyle örtüşmektedir. Meselâ Tabersî rivayetinde son altı sûrenin tertibi Saf, Cum'a, Tegâbün, Fetih, Tevbe, Mâide iken Sâdık rivayetinde Cum'a, Tegâbün, Saf, Fetih, Maide, Tevbe şeklindedir.

Beyhakî rivayetinde A'râf ve Meryem sûreleri listeden düşmüş ve 60, 61, 62, 63. sırada sırasıyla Duhân, Hâ mîm es-Secde, Hâ mîm ayn sîn kâf, Zuhurif sûreleri bulunuyorken Ca'fer Sâdık rivayetinde Hâ mîm es-Secde, Hâ mîm ayn sîn kâf, Zuhurif, Duhân sûreleri bulunmaktadır. Yine Beyhakî rivayetininin 81 ve 82. sırasındaki İnşekkat ve İnfetarat sûreleri Ca'fer es-Sâdık rivayetinde İnfetarat ve İnşekkat sûreleri yer almaktadır. Beyhakî rivayetinde Mâide sûresi Ahzâb sûresiden sonra gelirken Ca'fer es-Sâdık rivayetinde son sûre olarak yer almaktadır.

İbnü'd-Düveys'in naklettiği İbn Abbas rivayeti ile Ca'fer es-Sâdık rivayeti arasında ise birkaç sûre sıralamasında farklılık vardır. Meselâ Ca'fer es-Sâdık rivayetinde sıralama Saf, Cum'a - Tegâbün iken İbnü'd-Düveys rivayetinde Cum'a, Tegâbün, Saf (Havâriyyûn); Sâdık rivayetinde Mâide, Tevbe iken İbnü'd-Düveys rivayetinde Tevbe, Mâide şeklinde sıra değiştirmiştir.⁷⁶ Bunun dışında bir farklılık yoktur.

Aynı zamanda Ca'fer es-Sâdık rivayeti ile Hz. Osman mushafının nüzûl sırasına göre verilen tertibi de bazı istisnalar dışında birbiriyle mutabakat halindedir. Hz. Osman mushafının nüzûl sırasına göre verilen tertibinde 5. sırada zikredilen Fâtiha sûresi Ca'fer es-Sâdık rivayetinde düşmüş, bunun dışında Sâdık rivayetinde sıralama Saff, Cum'a, Tegâbün, Fetih, Tevbe, Mâide iken Hz. Osman mushafında Tegâbün, Saf, Cum'a, Fetih, Mâide, Tevbe şeklinde sıra değiştirmiştir.

5. İbn Vâkıd Mushafı / Rivayeti: *Mefâtihu'l-esrâr*'da Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili nakledilen beşinci rivayet İbn Vâkıd rivayetidir.

74 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, II, 1091, neşredenin eki.

75 "İbn Abbas Mushafı/Rivayeti" maddesine bakınız.

76 İbnü'd-Düveys, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 33.

İbn Vâkıd Mushafı / Rivayeti									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	İkra'	24	Kadr	47	Neml	70	Nûh	93	Hadîd
2	Nûn	25	Şems	48	Kasas	71	İbrâhim	94	S. Muhammed
3	Müzzemmil	26	Burûc	49	Benî İsrâil	72	Enbiyâ	95	Ra'd
4	Müddessir	27	Tin	50	Yûnus	73	Mü'minûn	96	Rahmân
5	Tebbet	28	Kureyş	51	Hûd	74	Elif lâm mîm Secde	97	İnsân
6	Küvvirat	29	Kâria	52	Yûsuf	75	Tûr	98	Talâk
7	A'lâ	30	Kıyâme	53	Hicr	76	Mülk	99	Lem yekün
8	Leyl	31	Hümeze	54	En'âm	77	Hâkka	100	Haşr
9	Fecr	32	Mürselât	55	Sâffât	78	Meâric	101	Nasr
10	Duhâ	33	Kâf	56	Lokmân	79	Nebe'	102	Nûr
11	Elemneşrah	34	Beled	57	Sebe'	80	Nâziât	103	Hac
12	Asr	35	Târik	58	Zümer	81	İnfetarat	104	Münâfikîn
13	Âdiyât	36	Kamer	59	Mü'min	82	İnşekkat	105	Mücâdele
14	Kevser	37	Sâd	60	Hâ mîm es-Secde	83	Rûm	106	Hucurât
15	Tekâsür	38	A'râf	61	Hâ mîm ayn sin kâf	84	Ankebût	107	Lime tüh-arrimü
16	Dîn (Mâûn)	39	Cin	62	Zuhruf	85	Mutaffifin	108	Saf
17	Kâfirûn	40	Yâsin	63	Duhân	86	Bakara	109	Cum'a
18	Fil	41	Furkân	64	Câsiye	87	Enfâl	110	Tegâbün
19	Felak	42	Melâike (Fâtır)	65	Ahkâf	88	Âl-i İmrân	111	Fetih
20	Nâs	43	Meryem	66	Zâriyât	89	Ahzâb	112	Tevbe
21	İhlâs	44	Tâhâ	67	Gâşiye	90	Mümte-hine	113	Mâide
22	Necm	45	Vâkıa	68	Kehf	91	Nisâ	114	
23	Abese	46	Şuarâ	69	Nahl	92	İzâ zülzilet		

Şehristânî diğer rivayetlerde olduğu gibi bu rivayet ve râvîsi hakkında da bir beyanda bulunmamış sadece “İbn Vâkıd’ın kendi isnadıyla naklettiği rivayet” demekle yetinmiştir.⁷⁷ Kaynaklarda İbn Vâkıd olarak geçen bu zat, Merv kadısı olan muhaddis ve müfessir Ebû Ali (veya Ebû Abdullah) el-Hüseyn (Hasan) b. Vâkıd el-Kureşî el-Mervezî’dir.⁷⁸

⁷⁷ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 8.

⁷⁸ 157 (774) veya 159 (776) senesinde vefat eden İbn Vâkıd, Abdullah b. Büreyde, Yezid en-Nahvî, Muhammed b. Zeyyâd, Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dînâr ve İkrime gibi âlimlerden hadis dinlemiş, kendisinden ise başta oğlu Ali b. Hüseyin ve Abdullah

Kaynaklarda Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili Hüseyin b. Vâkıd'ın isnat zincirinde bulunduğu bir rivayet mevcuttur. Şehristânî'nin "İbn Vâkıd'ın kendi isnadıyla naklettiği rivayet" dediği bu rivayeti Ali b. Hüseyin b. Vâkıd babası Hüseyin b. Vâkıd'dan o Yezîd en-Nahvî'den o da İkrime ve Hüseyin b. Ebü'l-Hasan'dan nakletmektedir. Görüldüğü üzere Hüseyin b. Vâkıd bu rivayetin bir râvisi olduğu halde rivayet İkrime ve Hüseyin b. Ebü'l-Hasan'a değil Hüseyin b. Vâkıd'a isnat edilmiştir. Muhtemelen bu durum o dönemin ilim anlayışından kaynaklanmaktadır.⁷⁹ Nitekim Sa'lebî de *el-Keşf ve'l-beyân* adlı tefsirinin mukaddimesinde kullandığı tefsirlerin isnatlarını zikrederken "... Hüseyin b. Vâkıd → Yezîd en-Nahvî (131/749) → İkrime (105/723) → İbn Abbas (68/687)" isnadıyla gelen tefsiri İbn Abbas'a değil Hüseyin b. Vâkıd'a isnat etmiştir.⁸⁰

Hüseyin b. Vâkıd'ın isnat zincirinde bulunduğu bu rivayeti tespit edebildiğimiz kadarıyla Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr*'ı dışında *Delâilü'n-nübüvve* ve *el-Îzâh fi'l-kırâât* adlı eserlerde zikredilmiştir.

a) Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'deki isnadı: "Ebû Abdullah el-Hâfız (ö. 405/1014) → Ebû Muhammed b. Zeyyâd el-Adl (ö. 338/950) → Muhammed b. İshak (ö. 270/883) → Ya'küb b. İbrâhim ed-Devrakî (ö. 252/866) → Ahmed b. Nasr b. Mâlik el-Huzâî (ö. 231/845) → Ali b. Hüseyin b. Vâkıd (ö. 211/826) → babası (Hüseyin b. Vâkıd) → Yezîd en-Nahvî (ö. 131/748) → İkrime (ö. 107/725) ve Hasan b. Ebü'l-Hasan (ö. 110/728)."⁸¹

b) Enderâbî'nin *el-Îzâh fi'l-kırâât*'taki isnadı: "... Mutahhar b. Hakem el-Kerâbîsi → Ali b. Hüseyin b. Vâkıd⁸² → Yezîd en-Nahvî → İkrime ve Hasan b. Ebü'l-Hasan."⁸³

b. Mübârek olmak üzere pek çok kişi hadis nakletmiştir. Buhârî dışında birçok muhaddisin nakilde bulunduğu İbn Vâkıd'ın eserleri arasında Kur'an tefsirinin yanı sıra *Vücûhü'l-Kur'ân* ve *en-Nâsîh ve'l-mensûh* adlı kitaplar zikredilmiştir (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 284; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 160). Hüseyin b. Vâkıd ve oğlu Ali b. Hüseyin b. Vâkıd hadis âlimlerinin tenkidine uğramışlardır. Ahmed b. Hanbel, Hüseyin b. Vâkıd'ın hadislerini kabul etmemiş, onun hadislerinde kaynağı meçhul fazlalıklar bulunduğunu söylemiş, İbn Ebû Hayseme ve İbn Maîn ise sika olduğunu belirtmişlerdir (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 373). Şîa nezdinde ise Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbından kabul edilmiştir (bk. Şebüsterî, *el-Fâik*, I, 387-88).

79 Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, s. 29.

80 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 80. *el-Keşf ve'l-beyân*'ın Beyazıt Kütüphanesi'ndeki (Ve-lyüddin Efendi, nr. 130) nüshasına göre İbn Vâkıd tefsirine müstakil bir başlık kullanılmışken (bk. Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, s. 113) mezkûr matbu nüshada müstakil bir başlık açılmamıştır.

81 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VII, 142-43.

82 Bu isnatta Ali b. Hüseyin b. Vâkıd'dan sonra babası Hüseyin b. Vâkıd düşmüştür.

83 Enderâbî, *el-Îzâh*, s. 174-75.

Beyhakî'nin tertibinde Mekke'de nâzil olan Fâtiha, A'râf ve Meryem sûreleri listeden düşmüştür. Beyhakî'nin tertibinde listede yer almayan A'râf ve Meryem sûreleri *el-Îzâh f'l-kırâât*'ta Mekki sûreler arasında zikredilmiştir. Beyhakî'nin ve Enderâbî'nin tertipleri (Beyhakî'nin tertibinde düşen A'râf, Meryem hariç) tam mutabakat halinde iken, Şehristânî'nin tertibi de bu iki tertiple büyük oranda örtüşmektedir. Beyhakî'nin rivayetinde listeden düşen A'râf ve Meryem sûreleri Enderâbî'nin tertibinde olduğu gibi Şehristânî'nin tertibinde de mevcuttur. Bunun dışında Enderâbî ve Şehristânî'nin tertibinde sıralama "Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân" iken Beyhakî'de "Bakara, Âl-i İmrân, Enfâl" şeklinde yer değiştirmiş, yine Enderâbî ve Beyhakî'de "Ahzâb, Mâide, Mümtehine" iken Şehristânî'nin tertibinde aradaki Mâide sûresi düşmüş ve "Ahzâb, Mümtehine" şeklinde sıralanmış, Mâide en sonda zikredilmiştir. Enderâbî'nin tertibinde, "Şuarâ, Kasas, Neml" iken Beyhakî'de "Şuarâ, Neml, Kasas", Şehristânî'de ise "Şuarâ, Neml, Şuarâ" şeklinde sehven Şuarâ mükerrer yazılmıştır. Muhtemelen ikinci Şuarâ Kasas olmalıdır. Şüphesiz bu türden basit farklılıklar dikkatsizlik ve istinsah hatalarından kaynaklanmış olmalıdır.

B. Mushaf Tertibine Göre Rivayetler

Şehristânî ilk olarak Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili beş farklı şahıstan gelen rivayetleri bir cedvel halinde sıraladıktan sonra İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın da içinde bulunduğu bazı şahsî mushafların sûre tertiplerini içeren şu ikinci listeyi sunar:

1. Hz. Osman Mushafı: Şehristânî'nin şahsî mushaflara dair naklettiği ilk tertip Hz. Osman mushafına dairdir. Şehristânî'nin verdiği tertiple elimizdeki mevcut mushaf tertibi arasında bir farklılık olmadığı için burada tekrar zikretmeye gerek görmüyoruz.

2. İbn Mes'ûd Mushafı: Şahsî mushaflara dair nakledilen ikinci tertip İbn Mes'ûd'un mushafının tertibidir. İbn Mes'ûd mushafı şahsî mushaflar içinde en meşhur olanı ve üzerinde en fazla tartışma yapılanıdır. Şahsî mushaflardan bahseden kaynakların tamamı İbn Mes'ûd'a izâfe edilen bir mushaf nüshasının varlığını haber vermektedir.⁸⁴ Bu mushafın Hz. Ebû Bekir tarafından bir araya getirilip Hz. Osman tarafından çoğaltılan resmî mushaftan ayrıldığı belli başlı noktalar, sûrelerin tertibi, bazı kelimelerin imlâsı ve yer yer tefsir kabilinden açıklama mahiyetindeki ilâvelerin bulunması gibi hususlardır. Mushaf nüshalarının çoğaltılması için kurulan komisyon münasebetiyle İbn

84 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29-30; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 291; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 201-3; Buhl, "Kur'ân", s. 1002; Nöldeke-Schwally, *Kur'ân Tarihi*, s. 35; Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, s. 13-14.

Mes'ûd'un Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit'e karşı muhalif bir tavır takındığına dair bazı rivayetler mevcuttur. Aslında Hz. Ebû Bekir Kur'ân-ı Kerim'in toplanması için Zeyd b. Sabit'i görevlendirdiği zaman İbn Mes'ûd buna itiraz etmemiş, Hz. Osman'ın mushafın çoğaltılması maksadıyla kurduğu heyete de itirazı olmamıştı. Ancak Hz. Ebû Bekir'in özel nüshalara müdahale etmesine karşılık, Hz. Osman'ın görülen lüzum üzerine bu nüshaların imhasını emretmiş olması, İbn Mes'ûd'u muhalif tavır almaya sevk etmiş ve kırgınlığını belirtmişti.⁸⁵

Şehristânî, Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Osman'ın mushaflarla ilgili faaliyetlerine karşı çıktığını ve özel mushafları yaktırdığı için Hz. Osman'ı belli bir süre "muharriku'l-mesâhif" (mushafların yakıcısı) diye andığını belirttikten sonra, bu hususta daha da ileri giderek Şîa'nın iddia ettiği gibi⁸⁶ Hz. Osman'ın adamlarından birine emredip İbn Mes'ûd'u dövdürdüğünü ve İbn Mes'ûd'un kaburgalarının kırıldığını ve ölümünün de bu yüzden olduğunu iddia etmektedir.⁸⁷

İbn Mes'ûd'un mushafı bir müddet Kûfeliler arasında yaygın bir şekilde okunduktan sonra terkedilip unutulmuştur. Bir süre sonra bazı Şîi çevreler 398'de (1007) Bağdat'ta İbn Mes'ûd'a ait olduğunu iddia ettikleri bir mushaf ortaya çıkarmışlarsa da Şâfiî fakih Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin (ö. 406/1016) fetvası üzerine bu mushaf yakılmıştır.⁸⁸

Kaynaklarda İbn Mes'ûd'un mushafında sûrelerin tertibine taalluk eden bir dizi farklılıkların olduğu, Fâtîha ve Muavvizeteyn sûrelerinin onun mushafında yer almadığı⁸⁹ İnşirâh ve Duhâ sûrelerini tek bir sûre olarak kabul ettiği bildirilmiştir.⁹⁰ Bazı âlimler İbn Mes'ûd'un mushafında Fâtîha ve Muavvizeteyn sûrelerinin yer almadığına ilişkin rivayetleri asılsız kabul etmişler, bazıları ise rivayetlerin sahih olduğunu fakat tevile ihtiyaç duyduğunu belirtmişlerdir.⁹¹

Öte yandan İbnü'n-Nedîm, müstensihlerin İbn Mes'ûd mushafı olduğunu söyledikleri çok sayıda mushaf gördüğünü, ancak bunların içerisinde birbirini tutan iki mushafın dahi olmadığını ifade ettikten sonra İbn Mes'ûd'a ait

85 Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", s. 116.

86 İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehc'i'l-Belâga*, III, 40-42.

87 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10.

88 Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, s. 297.

89 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29; Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10, 41; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 205-6.

90 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 41.

91 Konuyla ilgili görüşler için bk. Keskiöğlu, *Nüzulünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 101; Öztürk-Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, s. 144-47.

kendisinden yaklaşık iki yüzyıl kadar önce yazılmış bir mushaf gördüğünü ve onda Fâtiha sûresinin yer aldığını söyler.⁹² Nitekim aşağıda görüleceği üzere Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr*'ında verdiği tertipte de Fâtiha'nın yer aldığı görülür.⁹³

Bugüne kadar İbn Mes'ûd mushafındaki sûrelerin tertibine dair bilgiler genellikle İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında verdiği bilgilerden ibaretti. *Mefâtihu'l-esrâr* ile birlikte bunlara üçüncü bir kaynak daha eklenmiş oldu. *Mefâtihu'l-esrâr*'da İbn Mes'ûd mushafındaki sûrelerin tertibine dair verilen bilgiler gerek mezkûr kaynaklardaki bilgileri teyit açısından gerekse her iki tertipte de yer almayan Fâtiha sûresinin Şehristânî'nin verdiği bu tertipte yer alması sebebiyle İbn Mes'ûd'un mushafında Fâtiha'nın yer alıp almadığı tartışmasına yeni bir boyut kazandırması açısından önemlidir. İbnü'n-Nedîm, İbn Mes'ûd'un mushafındaki sûrelerin tertibini İbn Mes'ûd'un mushafını gördüğünü iddia eden Fazl b. Şâzân'dan⁹⁴ (ö. 260/874),⁹⁵ Süyûtî İbn Eşte'nin *Kitâbü'l-Mesâhif* adlı eserinden,⁹⁶ Şehristânî ise ismini açıklamadığı bir şahsın derlediği eserden nakletmektedir.⁹⁷ *Mefâtihu'l-esrâr*'a göre İbn Mes'ûd'un mushaf tertibi aşağıdaki gibidir:

İbn Mes'ûd'un Mushaf Tertibi									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	el-Fâtiha	24	en-Nûr	47	Fetih	70	el-Vâkıa	93	et-Târik
2	el-Bakara	25	el-Enfâl	48	Hadîd	71	en-Nûn	94	el-Âdiyât
3	en-Nisâ	26	Meryem	49	el-Haşr	72	en-Nâziâtü	95	Dîn (Mâûn)
4	Âl-i İmrân	27	el-Ankebût	50	Elif lâm mîm Secde	73	Meâric	96	el-Kâriatü
5	el-A'râf	28	er-Rûm	51	Kâf	74	Müddesir	97	Lem yekûn
6	el-En'âm	29	Yâsîn	52	et-Talâk	75	Müzzemmil	98	Veş-Şemsü
7	el-Mâide	30	el-Furkân	53	el-Hucurât	76	el-Mutaffifin	99	et-Tin

92 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29.

93 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 24.

94 İbnü'n-Nedîm, Fazl b. Şâzân'ın Kur'an-ı Kerim konusunda önde gelen bir imam olduğu için onu görmediği halde görmüş gibi ondan nakilde bulunduğunu ifade eder (*el-Fihrist*, s. 29). Ebû Muhammed Fazl b. Şâzân b. Halîl el-Ezdi (ö. 260/874) İmâmiyye Şiası'nın erken devir kelâm ve fıkıh âlimidir (bk. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Şâzân en-Nisâbüri", *DİA*, 1999, XX, 370-71).

95 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29.

96 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 202-3.

97 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 24-28.

8	Yûnus	31	el-Hicr	54	el-Mülk	77	el-A'mâ	100	Hümeze
9	Tevbe	32	er-Ra'd	55	et-Tegâbün	78	el-İnsân	101	el-Leyl
10	en-Nahl	33	Sebe'	56	el-Münâfikün	79	el-Kiyâme	102	Kureyş
11	Hûd	34	el-Melâike	57	el-Cum'a	80	el-Mürselât	103	Tekâsür
12	Yûsuf	35	İbrâhim	58	es-Saf	81	Nebe'	104	Kadr
13	el-Kehf	36	Sâd	59	el-Cin	82	Küvvirat	105	Îzâ zülzilet
14	Benî İsrâil	37	S. Muham-med	60	Nûh	83	İnfetarat	106	el-Asr
15	el-Enbiyâ	38	Lokmân	61	el-Mücâdele	84	el-Gâşiye	107	Nasr
16	Tâhâ	39	ez-Zümer	62	el-Mümtehine	85	A'la	108	el-Kevser
17	el-Mü'minûn	40	el-Mü'min	63	Lime tü-harrimü	86	el-Leyl	109	Kâfirûn
18	eş-Şuarâ	41	ez-Zuhruf	64	er-Rahmân	87	el-Fecr	110	Tebbet
19	es-Sâffât	42	es-Secde (Fussilet)	65	en-Necm	88	el-Burûc	111	İhlâs
20	el-Ahzâb	43	Hâ mîm ayn sîn kâf	66	ez-Zâriyât	89	İnşekkat	112	
21	el-Hac	44	Ahkâf	67	et-Tür	90	İkra'	113	
22	el-Kasas	45	Câsiye	68	el-Kamer	91	el-Beled	114	
23	en-Nahl	46	Duhân	69	el-Hâkka	92	ed-Duhâ		

Bu üç tertibin tahliline gelince, İbnü'n-Nedîm, İbn Mes'ûd'un mushafında 110 sûre olduğunu söylemesine rağmen listede 103 sûreye yer vermiştir.⁹⁸ Tertipten Kehf (18), Tâhâ (20), Hicr (15), Lokmân (31), Neml (27), Şûrâ (42) ve Zilzâl (99) sûreleri düşmüştür. *el-Fihrist*'te düşen sûrelerle birlikte 111, Fâtiha ve Muavvizeteyn de eklenirse toplamı 114 sûre eder.

Süyûtî tertibi naklettikten sonra Fâtiha ile Muavvizeteyn'in tertipte olmadığını ifade eder; bunun haricinde Süyûtî'nin tertibinde Hadîd, Kâf ve Hâkka sûreleri mevcut değildir. Listedeki düşen bu üç sûre ile beraber toplam 111 sûreye ulaşılır. Fâtiha ile Muavvizeteyn de eklenirse toplamı yine 114 sûre olmaktadır.

Şehristânî'nin listesi ise 111 sûreyi ihtiva etmekte, Neml (27), İnşirâh (94), Fîl (105) ve Muavvizeteyn sûreleri tertipten düşmüş, Nahl (16) ve Leyl (92) sûreleri ise mükerrerdir. Bu mükerrer sûrelerin yerinde *el-Fihrist* ve *el-İtkân*'da Şehristânî'nin listesindeki eksik olan sûreler (Neml ve Fîl) vardır.

Buna göre *el-Fihrist* tertibinde eksik olan sûrelerin tamamı *el-İtkân*'da ve (Neml hariç) *Mefâtihu'l-esrâr*'da, *el-İtkân*'da eksik olan sûrelerin tamamı

⁹⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29.

el-Fihrist ve *Mefâtihu'l-esrâr*'da, *Mefâtihu'l-esrâr*'da eksik olan sûrelerin tamamı da *el-Fihrist* ve *el-İtkân*'da yer almaktadır.

el-Fihrist ve *el-İtkân*'dakinin aksine Şehristânî'nin listesinde dikkat çeken en önemli husus Fâtiha sûresinin tertipte yer almasıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere İbn Mes'ûd'un mushafında Fâtiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin yer almadığı bildirilmekle⁹⁹ birlikte bazı rivayetlerde ise sadece Muavvizeteyn'in yer almadığı ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Nitekim İbnü'n-Nedîm kendisinden yaklaşık iki yüzyıl kadar önce yazılmış bir mushaf gördüğünü ve onda Fâtiha'nın yer aldığını ifade etmesine¹⁰¹ rağmen onun verdiği tertipte Fâtiha sûresi yer almaz. Buna mukabil Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr*'ında verdiği tertipte Fâtiha'nın yer aldığını görmekteyiz.¹⁰²

Verilen üç tertipte de Muavvizeteyn sûrelerinin yer almadığı görülmektedir. Şehristânî'nin tertibi ile Süyûtî'nin tertibi birkaç istisna dışında birbirisiyle uyum halindedir. İbnü'n-Nedîm'in tertibinde ise pek çok sûre ismi genel kullanımın dışında isimlendirilmiş, bazı sûre isimleri ise İbn Mes'ûd'un kıraat farklılıklarını yansıtacak şekilde zikredilmiştir. “Vel-asr lekad halaknel-insâne lehusr ve innehu fihi ilâ âhiri'd-dehr, illellezîne âmenû ve tevâsavbi't-takvâ ve tevâsavbi's-sabr”, “Kul lillezîne keferû lâ a'bûdü mâ ta'bûdûn”, “Tebbet yedâ Ebî Lehebin ve kad tebbe, mâ ağnâ anhü mâlühü vemâ keseb, vemraetühü hammâlete'l-hatab”, “Allâhü'l-vâhidü's-samed” bunlara örnektir.

3. Übey b. Kâ'b Mushafı: Şehristânî'nin naklettiği üçüncü tertip Übey b. Kâ'b mushafına dairdir. Şahsî mushaflardan bahseden kaynakların tamamı Übey b. Kâ'b'in kendine ait özel bir mushaf derlediğini haber vermektedir.¹⁰³ Übey b. Kâ'b'in mushafı İbn Mes'ûd mushafı ile birlikte en yaygın ve en meşhur mushaftır. Übey b. Kâ'b mushafının ne zaman oluşturulduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte bu mushafın Şam / Suriye bölgesinde büyük rağbet gördüğü ve sûre tertibinin Hz. Osman mushafından farklı olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Şehristânî Übey b. Kâ'b mushafının Hz. Osman tarafından imha edilmek istendiğini ancak Übey b. Kâ'b'in

99 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29; Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 205-6.

100 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 41; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 205.

101 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29

102 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 24.

103 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29-30; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 291; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 201-203; Buhl, “Kur'ân”, s. 1002; Nöldeke-Schwally, *Kur'ân Tarihi*, s. 35; Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, s. 13-14.

104 Nöldeke-Schwally, *Kur'ân Tarihi*, s. 35.

Hız. Osman'a muhalefet ederek özel mushafını teslim etmeye yanaşmadığını nakleder.¹⁰⁵

Übey b. Kâ'b'in mushafını Hız. Osman mushafından ayıran en önemli husus Kunut dualarının onun mushafında fazladan iki ayrı sûre olarak yer aldığı iddiasıdır. Pek çok kaynakta Übey b. Kâ'b'in onları mushafına yazdığına dair rivayetler mevcuttur.¹⁰⁶ Bununla birlikte pek çok âlim Kunut dualarının Übey b. Kâ'b'in mushafında yazılmış olmasının onların Kur'an-ı Kerim'den iki sûre olduğuna delâlet etmediğini, Übey b. Kâ'b'dan da bunların Kur'an olduğuna dair sahih bir rivayet gelmediğini, bunların ancak namazda okunan birer dua olduğunu ve Übey b. Kâ'b'in bunları ezberlemek için mushafının arkasına / sonuna yazdığını ifade etmişlerdir.¹⁰⁷

Elimizdeki mevcut bilgilere göre İbn Mes'ûd mushafında olduğu gibi Übey b. Kâ'b'in mushafındaki sûrelerin tertibi ile ilgili bilgiler sadece İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde, Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında ve Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr*'ında anlattıklarından ibarettir. İbnü'n-Nedîm, Übey b. Kâ'b'in mushafındaki sûrelerin tertibini Basra'ya 2 fersah uzaklıkta Ensâr denilen bir köyde Muhammed b. Abdül-Melik el-Ensârî adlı bir kişinin yanında bulunduğunu haber veren Fazl b. Şâzân'dan nakletmektedir.¹⁰⁸ Süyûtî bu tertibi İbn Eşte'nin *Kitâbü'l-Mesâhif* adlı eserinden nakletmiş,¹⁰⁹ Şehristânî ise adını açıklamadığı bir şahsın derlediği eserden aktarmıştır. *Mefâtihu'l-esrâr*'a göre Übey b. Kâ'b'in mushafı aşağıdaki gibi tertip edilmiştir:

Übey b. Kâ'b'in Mushafı									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	el-Fâtîha	24	el-Mü'minûn	47	Kâf	70	el-İnsân	93	el-Gâşiye
2	el-Bakara	25	Sebe'	48	ed-Duhân	71	el-Kıyâme	94	es-Saffü
3	en-Nisâ	26	el-Ankebût	49	Lokmân	72	Küvvirat	95	Lem yekün

105 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10.

106 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 30; Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 10; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 251; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 205.

107 Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 127; Keskiöglü, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, s. 103; Pasmaz, "Übey İbn Ka'b ve Tefsirdeki Yeri", s. 162-68; Öztürk-Ünsal, *Kur'an Tarihi*, s. 142-44. Müsteşrik Nöldeke de Kunut dualarını dil ve üslup yönünden diğer sûrelerle mukayese ederek bunların Kur'an'ın üslubuna uygun olmadığını, dolayısıyla sözü edilen bu iki sûrenin Kur'an'a ait gerçek bir parça olduğunu kabul etmenin inandırıcı bir tarafının bulunmadığını ifade etmektedir (bk. Nöldeke-Schwally, *Kur'an Tarihi*, s. 47).

108 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 29-30.

109 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 201-2.

4	Âl-i İmrân	27	el-Furkân	50	el-Câsiyetü	73	en-Nâziâtü	96	ed-Duhâ
5	el-En'âm	28	el-Mü'min	51	el-Mücâdele	74	Talak	97	Elemneş-rah
6	el-A'râf	29	er-Ra'd	52	el-Mülk	75	et-Tegâbün	98	el-Kâriatü
7	el-Mâide	30	el-Kasas	53	Elif lâm mîm Secde	76	el-A'mâ	99	et-Tekâsür
8	Yûnus	31	en-Neml	54	er-Rahmân	77	el-Mutaffifin	100	el-Asr
9	el-Enfâl	32	es-Sâffât	55	el-Vâkıa	78	İnşekkat	101	Hümeze
10	Tevbe	33	Sâd	56	el-Cin	79	et-Tîn	102	İzâ zülzilet
11	Hûd	34	Yâsîn	57	en-Necm	80	İkra'	103	el-Âdiyât
12	Meryem	35	el-Hicr	58	Meâric	81	el-Hucurât	104	el-Fil
13	eş-Şuarâ	36	Hâ mîm ayn sîn kâf	59	Müzzemmil	82	el-Münâfikün	105	el-Kadr
14	el-Hac	37	er-Rûm	60	Müddesir	83	el-Cum'a	106	el-Kâfirün
15	Yûsuf	38	ez-Zuhruf	61	el-Kamer	84	Lime tü-harrimü	107	Nasr
16	el-Kehf	39	Hâ mîm es-Secde	62	et-Tür	85	el-Fecr	108	Tebbet
17	en-Nahl	40	İbrâhim	63	ez-Zâriyât	86	el-Beled	109	Kureş
18	ez-Zuhruf	41	el-Melâike	64	Nûn	87	el-Leyl	110	Dîn (Mâûn)
19	Beni İsrâil	42	el-Feth	65	el-Hâkka	88	İnfetarat	111	el-Kevser
20	ez-Zümer	43	S. Muham-med	66	el-Haşr	89	eş-Şems	112	İhlâs
21	Tâhâ	44	el-Hadîd	67	el-Mümtehine	90	el-Burûc	113	el-Felak
22	el-Enbiyâ	45	Nûh	68	el-Mürselât	91	Târık	114	en-Nâs
23	el-Kasas	46	el-Ahkâf	69	en-Nisâ	92	A'lâ		

Bu üç tertip kendi arasında kıyaslandığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: İbnü'n-Nedîm, Übey b. Kâ'b'ın mushaf tertibini verdikten sonra "İşte bu 116 sûredir" demesine rağmen listede 103 sûreye yer vermiştir.¹¹⁰ Bu tertipte Abese ve Tîn sûreleri mükerrer, Hal' ve Hafd sûrelerini? de (Kunut duaları) çıkınca geriye doksan dokuz sûre kalmaktadır; dolayısıyla *el-Fihrist*'teki listede şu on beş sûre eksiktir: Sebe (34) Ankebût (29), ed-Duhân (44), Lokmân (31), el-Câsiye (45) Meâric (70), Müzzemmil (73), Müddesir

¹¹⁰ Durak Puzmaz İbnü'n-Nedîm'in 104 sûreye yer verdiğini ve listede on dört sûrenin eksik olduğunu ifade etmesine rağmen on altı tane eksik sûre sıralamış ve el-Cid adlı sûreyi de tespit edemediğini ifade etmiştir (*Übey İbn Ka'b ve Tefsirdeki Yeri*, s. 159). Puzmaz'ın listede eksik dediği Tahrim (66), Kıyâme (75), Furkân (25) sûreleri İbnü'n-Nedîm'in listesinde mevcuttur. Puzmaz'ın tespit edemediğini ifade ettiği el-Cid sûresi? ise Kunut dualarının ikincisi olan Hafd sûresi'dir(?). İbnü'n-Nedîm'in listesinde Hafd sûresi? yerine "el-Cid / el-Ceyyid, sittü âyâtin, Allahümme iyyâke na'büdü ve âhiruhâ bi'l-küffâr-i müllık" denilmiştir (İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 30).

(74), el-Kamer (54) et-Tûr (52), ez-Zâriyât (51), et-Talâk (65), et-Tegâbün (64) ve Asr (103), Mâûn (107).

Süyûtî de Übey b. Kâ'b'ın mushafında 116 sûre olduğunu belirtmiş ama listede 109 sûreye yer vermiştir. *el-İtkân*'daki listede bulunmayan Furkân (25), Zuhruf (43), el-Melâike / Fâtır (35), İbrâhim (14), Fussilet / Hâ mîm es-Secde (41), İnsân (76), Burûc (85) sûreleridir.

Şehristânî'nin listesi ise 114 sûreyi ihtiva etmekte ve sonuna Kunut duaları eklenmektedir. Şehristânî'nin listesinde Zuhruf (43), Kasas (28) ve Nisâ sûreleri mükerrer, Nûr (24), Ahzâb (33) ve Nebe' (70) sûreleri eksiktir. Bu mükerrer sûreler muhtemelen istinsah hatasından kaynaklanmaktadır. Zira *el-Fihrist* ve *el-İtkân*'daki listelerde Şehristânî'nin listesindeki mükerrer sûrelerin yerinde eksik olan üç sûre (Nûr, Ahzâb, Nebe') vardır. Bunu göz önünde bulundurduğumuzda Şehristânî'nin listesi eksiksiz olmaktadır.

el-Fihrist tertibinde eksik olan sûrelerin tamamı *Mefâtihu'l-esrâr* ve *el-İtkân*'da, *el-İtkân*'da eksik olan sûrelerin tamamı *el-Fihrist* ve *Mefâtihu'l-esrâr*'da, *Mefâtihu'l-esrâr*'da eksik olan sûrelerin tamamı da *el-Fihrist* ve *el-İtkân*'da yer almaktadır. Bu üç liste içinde en fazla eksik olan *el-Fihrist*, tamama en yakın olan ise *Mefâtihu'l-esrâr*'dır.

Her üç listeye göre de Übey b. Kâ'b'ın mushafı Hz. Osman mushafının tertibinden farklıdır. *el-Fihrist* ve *el-İtkân*'daki pek çok sûre ismi genel kullanımda dışında isimlendirilmiştir. Meselâ *el-Fihrist*'te Sâd sûresi, Dâvûd Sâd; Mücâdele sûresi ez-Zihâr; Neml sûresi, Tâ sîn mîm Süleymân şeklinde; özellikle kısa sûreler de ilk iki veya üç âyetiyle isimlendirilmiştir. *Mefâtihu'l-esrâr*'daki isimlendirme genel kabule daha uygundur.

Her üç listedeki sûrelerin tertibi büyük oranda birbirlerine uymakta, ancak aralarda bazı sûrelerin düşmüş olması tertibin farklı olduğu gibi bir algiya sebep oluyorsa da sıralamadan düşen sûreleri yerlerine koyduğumuzda birkaç istisna dışında birbirlerine uyduğu görülmektedir. Ayrıca üç tertipteki eksik kısımları birbirinden tamamlayıp yeni eksiksiz bir tertip oluşturmak mümkündür.

Şüphesiz *Mefâtihu'l-esrâr*'daki tertibi diğer iki listeden ayıran en önemli fark Kunut dualarının (Hal' ve Hafd sûresi) tertibin içinde yer almamasıdır. Yukarıda da beyan olunduğu üzere Übey b. Kâ'b'dan bunların Kur'an-ı Kerim olduğuna dair sahih bir rivayet gelmediği, bunların ancak namazda okunan birer dua olduğu ve Übey b. Kâ'b'ın da bunları ezberlemek için mushafının arkasına / sonuna yazdığı ifade edilmiş, Süyûtî, Übey b. Kâ'b'ın bu

iki sûreyi mushafının sonuna yazdığını söylemesine rağmen¹¹¹ *el-İtkân*'da ve *el-Fihrist*'te Kunut duaları Asr (103) sûresinden sonra tertibin içinde yerini almıştır. *Mefâtihu'l-esrâr*'da ise Kunut duaları tertibe dahil edilmemiş listenin sonuna yazılmıştır.

4. Muhammed b. Hâlid el-Berkî Rivayeti:¹¹² Şehristânî'nin mushaf tertibine dair naklettiği dördüncü liste Muhammed b. Hâlid el-Berkî rivayetidir. Ebû Abdullah Muhammed b. Hâlid b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ali el-Berkî el-Kummî, İmam Mûsâ Kâzım (ö.183/799), İmam Ali b. Mûsâ er-Rızâ (ö. 203/17) ve İmam Muhammed Takî Cevad'ın (ö. 220/835) ashabından ve Şiâ'nın meşhur hadis âlimlerinden ve Ahbârîler'in imamlarından. Dedeleri aslen Kûfeli olmakla birlikte Kum şehrine bağlı Berkirûd kasabasındandır. III. (IX.) yüzyılın başlarında yaşayan Berkî, Hz. Ali'nin hutbelerini toplayıp rivayet edenlerden biridir. Çoğu defa Şiâ'nın önde gelen fakih ve râvilerinden ilk Şii hadis kitabı yazarlarından olan oğlu Şeyh Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid ile (ö. 274/887 veya 280/893)¹¹³ karıştırılmış, oğlunun vefat tarihi onun vefat tarihi olarak verilmiştir. Kardeşleri Ebû Ali el-Hasan b. Hâlid ve Ebû Kâsım b. Fazl b. Hâlid de Şiâ'nın önde gelenlerindedir.¹¹⁴ Muhammed b. Hâlid el-Berkî'nin eserleri arasında *Kitâbü'l-Enbiyâ ve'r-rusûl*, *Kitâbü'l-Evâil*, *Kitâbü't-Târih*, *Kitâbü'l-Cemel*, *Hurûbü'l-Evs ve'l-Hazrec*, *Kitâbu Mekke ve'l-Medîne* ve *Kitâbü't-Tefsîr* gibi isimler sayılmaktadır. Kaynaklarda Berkî'ye ait bir tefsirden bahsedilmektedir. Ancak eser günümüze ulaşmamakla birlikte bazı tefsirlerde Muhammed b. Hâlid el-Berkî'den birçok tefsir rivayeti nakledilmektedir. Bu rivayetlerde Berkî'nin birçok âyeti Şiâ ve Ehlibeyt lehine yorumladığı görülmektedir.¹¹⁵

Şehristânî dışındaki kaynaklarda Muhammed b. Hâlid el-Berkî'den gelen mushaf tertibine dair böyle bir rivayet bulunmamaktadır. Her ne kadar Şehristânî naklettiği bu tertibin kimin mushafının tertibi olduğunu belirtmemişse de aşağıda zikredilecek olan Ya'kûbî'nin Hz. Ali mushafının tertibi dediği rivayetle birçok yönden benzemektedir.

111 Süyûtî, *el-İtkân*, I, 205.

112 Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*, s. 452; Necâsî, *Ricâl*, II, 220-221; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şiâ*, s. 259, 330.

113 Pellat, "al-Barkî", *EP Supplement*, s. 127-28.

114 Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şiâ*, s. 330.

115 Bahrâni, *el-Burhân*, I, 38, 378, 394; II, 110, 121, 318.

Şehristânî'nin *Mefâtihu'l-esrâr*'da naklettiği Berkî rivayetinin tertibi:¹¹⁶

1. cüz: (17 sûre) **1, 2, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96.**
2. cüz: (16 sûre) **3, 37, 38, 39, (44)40,¹¹⁷ 41, 42, 49, 50, 51, 52, 78, 79, 80, 97, 98.**
3. cüz: (16 sûre) **4, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 53, 54, 69, 70, 71, 72, 87, 88.**
4. cüz: (16 sûre) **5, 25, 26, 27, 28, 29, 55, 56, 65, 66, 67, 68, 76, 77, 99, 100.**
5. cüz: (16 sûre) **6, 20, 21, 22, 23, 24, 57, 58, 59, 60, 101, 102, 103, 104, 105, 106.**
6. cüz: (16 sûre) **7, 14, 15, 16, 17, 18, 61, 62, 63, 64, 73, 81, 107, 108, 109, 110.**
7. cüz: (17 sûre) **8, 9, 10, 11, 12, 13, 74, 75, 82, 83, 84, 85, 86, 111, 112, 113, 114.**

Ya'kübî rivayetinin tertibi ise şöyledir:¹¹⁸

1. cüz: 2, 12, 29, 30, 31, 41, 51, 76, 32, 79, 81, 82, 84, 87, 98
2. cüz: 3, 11, 22, 15, 33, 11, 44, 55, 69, 70, 80, 91, 97, 99, 104, 105, 106.
3. cüz: 4, 16, 23, 36, 42, 56, 67, 74, 107, 111, 112, 103, 101, 85, 95, 27.
4. cüz: 5, 10, 19, 26, 43, 49, 50, 54, 60, 86, 90, 94, 100, 108, 109
5. cüz: 6, 17, 21, 25, 28, 40, 58, 59, 62, 63, 68, 71, 72, 77, 93, 102.
6. cüz: 7, 14, 18, 24, 38, 39, 45, 47, 57, 73, 75, 78, 88, 89, 92, 110.
7. cüz: 8, 9, 20, 35, 37, 46, 48, 52, 53, 61, 64, 65, 83, 113, 114.

Her iki rivayette de sûreler yedi cüze ayrılmakta¹¹⁹ ve her cüz başındaki sûreler aynı olmakla birlikte her bir cüzde yer alan sûreler birbirinden farklılık göstermektedir. Berkî tertibinde baş ve sondaki bir ve yedinci cüzler on yedi, aradaki diğer beş cüz ise on altı olmak üzere toplam 114 sûreden oluşmaktadır. Ya'kübî rivayetinde ise tertipten bazı sûrelerin düşmesi sebebiyle bazı cüzler on beş, bazıları on altı sûreden oluşmaktadır. Yukarıda daha

116 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 24-28.

117 Muhtemelen bir istinsah hatası olarak tertipte Duhân sûresi (44) mükerrer yazılmış, Mü'min sûresi (40) ise tertipten düşmüştür. Sıralamayı göz önüne aldığımızda ikinci defa yazılan Duhân yerine Mü'min gelmesi gerekmektedir.

118 Ya'kübî, *Târîh*, II, 152-53.

119 Berkî rivayetinde Ya'kübî rivayetinde olduğu gibi cüzlerin arası 1. cüz, 2. cüz şeklinde ayrılmayıp bütün bir liste halinde sunulmuştur.

iyi görülebilmesi amacıyla sûre numaralarını¹²⁰ vererek farklı stillerle gösterdiğimiz Berkî'nin tertibi âdetâ gizemli bir örüntü oluşturmaktadır. Her bir cüz Kur'ân-ı Kerim'in başındaki uzun sûrelerden biriyle başlamakta ve daha sonra bir prensip halinde resmî sıralamada birbiri ardına gelen sûrelerden parçalar halinde devam etmektedir. Yukarıda koyu olarak gösterdiğimiz cüz başlangıçları yukarıdan aşağıya, altı çizgili şekilde gösterdiğimiz numaralar 7. cüzden 1. cüze doğru artan şekilde bir örüntü (veya 1'den 7'ye doğru azalan), altı noktalı ve italik boldla gösterdiğimiz bölümler ise 1. cüzden 7. cüze doğru artan bir örüntüye sahiptir.

5. İbn Vâzih Târîhi Tertibi: Şehristânî'nin mushaf tertibine dair naklettiği beşinci rivayet *İbn Vâzih Târîhi*'ndendir. İbn Vâzih,¹²¹ III. (IX.) yüzyılda Abbâsiler döneminde yaşamış meşhur coğrafyacı ve tarihçi Ebü'l-Abbas el-Kâtib Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kûbî'dir (ö. 292/905'ten sonra). Abbâsiler döneminde kâtiplik yapmasından dolayı "el-Kâtibü'l-Abbâsî" lakabıyla tanınan Ya'kûbî, Halife Ebü Ca'fer el-Mansûr'un (136-158/754-775) âzatlı kölesi olan büyük dedesi Vâdih'a nispetle İbn Vâzih diye de tanınmaktadır. Şii olan büyük dedesi İbn Vâzih, Hz. Ali evlâdının Abbâsiler'e karşı ayaklanmalarında yardımcı olduğu iddiasıyla Abbâsî Halifesi Hâdî-İlelhak tarafından idam edilmiştir. Ya'kûbî'nin de yetiştiği aileden kaynaklı mutedil bir Şii olduğu söylenir.¹²²

Şehristânî'nin mushaf tertibine dair *İbn Vâzih Târîhi*'nden (*Târîhu'l-Ya'kûbî*) naklettiği bu tertip, aslında Ya'kûbî'nin Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra cemettiğini ve Kur'ân-ı Kerim'i yedi cüzde topladığını söylediği Hz. Ali mushafının tertibiyle aynıdır.¹²³ Ya'kûbî'nin râvi belirtmeksizin naklettiği rivayete göre Hz. Ali, Resûlullah'ın ölümünün ardından Kur'an'ı cemetmiş ve onu bir deveye yükleyip getirdikten sonra sahâbeye, "İşte cemettiğim Kur'an!" demiştir. Bu tertibe göre Ali mushafı yedi cüze ayrılmış ve her cüz yedi uzun sûreden biriyle başlamakta ve o sûrenin adıyla anılmaktadır.

120 Verilen sûre numaraları elimizdeki mevcut Hz. Osman mushafındaki sûre numaralarıdır.

121 Ya'kûbî'nin hayatı hakkında bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-üdeba'*, II, 557; Brockelmann, "Ya'kûbî", s. 352.

122 Ünlü eseri *Târîh* başlangıçtan 259 (872) yılına kadar olan zaman dilimini ele alan bir dünya tarihidir. Şîa tarihi ile ilgili bazı bilgiler, Şii müelliflerin çokça üzerinde durdukları Vedâ haccından sonra gerçekleştiği söylenen Gadîr-i Hum hadisesi ile Sakîfe olayı, Hz. Ebü Bekir'e biat etmekte gecikenler ve Hz. Fâtıma'nın evini yakma girişimi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu gibi konularla ilgili Şii râvilerin aktardıkları rivayetleri Şii bir bakış açısıyla ele alması ve Şii müelliflerle paralel bir tutum takınması sebebiyle eleştirilmiştir (Arı, "Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Yakûbî", s. 170-71).

123 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 152.

Ancak Şehristânî naklettiği bu tertibin Hz. Ali mushafının tertibi olduğuna dair bir açıklamada bulunmamış, sadece “*İbn Vâzih Târîhi*”nden” demekle yetinmiştir. Şehristânî'nin naklettiği tertip şu şekildedir: ¹²⁴

İbn Vâdih Tarihi'nden									
Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı	Sıra nr.	Sûre Adı
1	el-Fâtîha	24	Rahmân	47	el-Burûc	70	el-Kasas	93	Nebe'
2	el-Bakara	25	el-Hâkka	48	et-Tin	71	Mü'min	94	el-Gâşiye
3	Yûsuf	26	Meâric	49	en-Nahl	72	el-Mücâdele	95	el-Fecr
4	el-Ankebût	27	el-A'mâ	50	el-Mâide	73	el-Haşr	96	el-Leyl
5	er-Rûm	28	eş-Şems	51	Yûnus	74	el-Cum'a	97	Nasr
6	Lokmân	29	Kadr	52	er-Ra'd	75	el-Münâfikûn	98	el-Enfâl
7	Elif lâm mîm Secde	30	Zülzilet	53	Meryem	76	Nûn	99	Tevbe
8	Hâ mîm es-Secde	31	Hümeze	54	eş-Şuarâ	77	el-Cin	100	Tâhâ
9	ez-Zâriyât	32	el-Fil	55	ez-Zuhurf	78	el-Mürselât	101	Sebe'
10	el-İnsân	33	Yûnus	56	el-Hucurât	79	ed-Duhâ	102	el-Melâike
11	en-Nâziâtü	34	en-Nisâ	57	Kâf	80	Nüh	103	es-Sâffât
12	Küvvirat	35	en-Nahl	58	el-Kamer	81	et-Tekâsür	104	el-Ahkâf
13	İnfetarat	36	Mü'minûn	59	el-Mümtehine	82	el-A'râf	105	Fetih
14	İnşekkat	37	Yâsîn	60	Talak	83	İbrâhim	106	Tûr
15	A'la	38	Hâ mîm ayn sîn kâf	61	el-Beled	84	el-Kehf	107	en-Necm
16	İkra'	39	el-Vâkıa	62	Elemneş-rah	85	en-Nûr	108	es-Saf
17	Lem yekûn	40	el-Melâike	63	el-Âdiyât	86	Sâd	109	et-Tegâbûn
18	Âl-i İmrân	41	Müddessir	64	el-Kevser	87	ez-Zümer	110	Talak
19	Hûd	42	Dîn (Mâûn)	65	el-Kâfirûn	88	el-Câsiyetü	111	Lime tü-harrimü
20	el-Hicr	43	Tebbet	66	el-En'âm	89	S. Muham-med	112	el-Mutaffifin
21	el-Hac	44	İhlâs	67	Benî İsrâil	90	el-Hadid	113	en-Nâs
22	el-A'râf	45	Nasr	68	el-Enbiyâ	91	Müzzem-mil	114	el-Felak
23	ed-Duhân	46	Kâria	69	el-Furkân	92	el-Kiyâme		

124 Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, I, 24-28.

Târihu'l-Ya'kûbî'de Hz. Ali'nin mushafındaki sûrelerin tertibini¹²⁵ yukarıda Hz. Ali mushafının tertibi bölümünde zikretmiştik. Burada tekrar veremeyi gerekli görmüyoruz.

Şehristânî'nin naklettiği tertiple *Târihu'l-Ya'kûbî*'deki tertip arasında müstensih hatalarından ve farklı yazma nüshalarından kaynaklandığını düşündüğümüz bazı farklılıklar bulunmaktadır. Meselâ Ya'kûbî'nin verdiği bu listede 110 sûre yer almakta, dolayısıyla şu anki mevcut Kur'ân-ı Kerim tertibinden dört sûre eksiktir. Bunlar Fâtiha (1), Ra'd (13), Sebe' (34) ve Alak (107) sûreleridir. Ya'kûbî'de yer almayan dört sûrenin tamamı Şehristânî'nin verdiği tertipte mevcuttur. Şehristânî'nin listesinde 114 sûre bulunmakla birlikte bunlardan beş tanesi (Â'râf, Yûnus, Talak, Nasr ve Nahl) mükerrerdir. Şehristânî'nin verdiği tertipte Ya'kûbî'ninki gibi sûreler cüzlere ayrılmamış bütün bir liste şeklinde sunulmuştur. İki liste arasında bazı sûre isimlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Meselâ Ya'kûbî'nin listesinde Câsiye sûresi Şerîa sûresi, Kasas sûresi de Mûsâ ve Firavun sûresi diye zikredilmiştir.

Sonuç

İlim çevrelerinde yeni yeni tanınmaya başlayan *Mefâtihu'l-esrâr* özellikle şahsî mushaflar ve Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibine dair elimizdeki mevcut kaynaklarda yer almayan bazı bilgiler içermesi açısından kayda değer gözükmektedir. Şehristânî eserinin mukaddimesinde okuyucuların hiçbir yerde görme imkânı bulamayacağı, sika râviler ve muteber eserlerden naklettiğini belirttiği ancak kaynağını açıklamadığı sûrelerin nüzûl tertibine göre ve mushaf tertibine göre düzenlenmiş iki listeye yer vermiştir. Bunların ilki Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl tertibiyle ilgili olup Mukâtil b. Süleyman'ın ricalinden, Mukâtil yoluyla Hz. Ali'den, Kelbî yoluyla İbn Abbas'tan, Ebû Ali el-Hüseyn b. Vâkîd el-Kureşî'nin ricalinden ve İmam Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetleri içermektedir. Şehristânî'nin nüzûl tertibine göre verdiği bu listede yer alan beş rivayetten üç tanesini (Mukâtil b. Süleyman'ın ricalinden, Mukâtil yoluyla Hz. Ali'den, İmam Ca'fer es-Sâdık'tan) elimizdeki kaynaklarda bulamadık. Yine mushaf tertibine dair ikinci listedeki Muhammed b. Hâlid el-Berkî rivayeti de kaynaklarda mevcut değildir. Bu yönüyle eser yukarıdaki mezkûr rivayetleri nakleden tek kaynak konumundadır.

Şehristânî'nin mushaf tertibine dair verdiği ikinci listede dikkat çeken İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'in mushafları şahsî mushaflar içinde en meşhur olanları ve üzerinde en fazla tartışma yapılanlarıdır. Bugüne kadar İbn

125 Ya'kûbî, *Târih*, II, 152-53.

Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın mushafındaki sûrelerin tertibine dair bilgiler sadece *el-Fihrist*'te ve *el-İtkân*'da verilen bilgiler üzerinden tartışılmaktaydı. Bilebildiğimiz kadarıyla bu iki eser dışında İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın mushafındaki sûrelerin tertibine yer veren başka bir eser yoktur. *Mefâtihu'l-esrâr* ile birlikte gerek mezkûr kaynaklardaki bilgileri teyit açısından, gerekse oralardaki tertiplerden düşen eksiklileri tamamlama açısından bunlara üçüncü bir kaynağın daha eklenmiş olması önemlidir. İbn Mes'ûd mushafındaki sûrelerin tertibini nakleden *el-Fihrist* ve *el-İtkân*'da yer almayan Fâtiha sûresinin *Mefâtihu'l-esrâr*'da yer alması, İbn Mes'ûd'un mushafında Fâtiha'nın yer alıp almadığı tartışmasına yeni bir boyut kazandırması açısından kayda değerdir.

Yine Übey b. Kâ'b'ın mushafı ile ilgili en önemli tartışma onda Hz. Osman mushafından farklı olarak Kunut dualarının (Hal' ve Hafz sûresi) yer almasıdır. Übey b. Kâ'b'dan bunların Kur'ân-ı Kerim olduğuna dair sahih bir rivayet gelmediği, bunların ancak namazda okunan birer dua olduğu ve ezberlemek için mushafının arkasına / sonuna yazdığı ifade edilmişse de *İtkân*'da ve *el-Fihrist*'te yer alan listede Kunut duaları Asr sûresinden sonra tertibin içinde iki sûre olarak yerini almış, *Mefâtihu'l-esrâr*'da ise Kunut duaları tertibe dahil edilmemiş listenin sonuna yazılmıştır.

Bu listeler içinde dikkat çekenlerden biri de Ca'fer es-Sâdık rivayetidir. Bildiğimiz kadarıyla Şehristânî'nin tefsiri dışında gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'a ait böyle bir rivayetin / mushafın varlığından söz eden olmamıştır. Bu rivayeti *Târihu'l-Kur'ân* adlı eserinde Şehristânî'den nakleden Zencânî'nin bu rivayetten "Ca'fer es-Sâdık mushafının tertibi" diye bahsetmesi kendisinden sonra gelenler ve bu eserinden faydalananları yanıltmış, Ca'fer es-Sâdık'ın Übey b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd'un şahsî mushafları gibi bir mushafı olduğu algısına sebep olmuştur.

Bibliyografya

- Arı, Salih, "Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Yakûbî (ö.292/905)", *İslâmî İlimler*, 3/2 (2008): 161-73.
- Arpa, Recep, "Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr Adlı Tefsirin Şehristânî'ye Aidiyeti Meselesi", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 27 (2017): 19-48.
- Bahrânî, Hâşim b. Süleyman, *el-Burhân fi tefsiri'l-Kur'ân*, I-V, Kum: Müessesetü'l-bi'se, t.y.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve*, haz. Abdülmü'tî Kal'acî, I-VII, Beyrut: Dârü'l-kütüb'l-ilmiyye - Dârü'l-beyân li't-türâs, 1408/1988.
- Brockelmann, Carl, "Yâkûbî", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, 1986, XIII, 352.
- Buhl, F., "Kur'ân", *İA*, 1977, VI, 995-1012.

- Cerrahoğlu, İsmail, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1988, I, 116.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, nşr. Ali M. Ömer, I-II, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1415/1994.
- Enderâbî, *el-İzâh fi'l-kirâât* (doktora tezi), haz. Mennâ Adnân Ganî, Câmîatü Tikrît, 1423/2002.
- Feyz-i Kâşânî, *Tefsîrüs-sâfi*, haz. Hüseyin el-A'lemî, I-V, Tahran: Mektebetü's-sadr, 1379hş.
- Goldziher, Ignaz, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu, İstanbul: Denge Yayınları, 1997.
- Gözeler, Esra, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.
- Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şîa li-ulûmi'l-İslâm*, Tahran: Şeriketü'n-neşr ve't-tibâati'l-fırakıyeti'l-mahdüde, t.y.
- İbn Abdülkâfi, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Muhammed, *Adedü suveri'l-Kur'an ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihi ve telhîsü Mekkihi min Medenih*, haz. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd, Kahire: Mekebetü'l-İmâm el-Buhârî, 1431/2010.
- İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzil*, I-II, haz. M. Sâlim Hâşim, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1415/1995.
- İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhiş*, I-II, haz. Muhibbüddin Abdüssübân Vâiz, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, I-XXI, Beyrut: Dârü'l-cil, 1416/1996.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-maârifin-nizâmîyye el-kâin, 1325-27/1907-1909.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I-VIII, haz. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-X, haz. Ali M. Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbnü'd-Düreyş, Ebü Abdullah Muhammed b. Eyyüb el-Becelî, *Fezâilü'l-Kur'an ve mâ ünzile mine'l-Kur'an bi-Mekke ve mâ ünzile bi'l-Medîne*, haz. Gazve Büdeyr, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1408/1988.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, haz. M. Rızâ Teceddüd, Beyrut: Dârü'l-meysere, 1988.
- Jeffery, Arthur, *Materials for the History of the Text of the Qur'an*, Leiden: E.J. Brill, 1936.
- Keskioğlu, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987.
- Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi/es-Salebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleymân (150/767) Rivayetleri*, Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- Mukaddimetân fi ulûmi'l-Kur'an ve hüma Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî ve Mukaddimetü İbn Atiyye*, haz. Arthur Jeffery, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1954.
- Necâşî, Ahmed b. Ali, *Ricâlün-Necâşî: Ehadü'l-usûlîr-ricâliyye*, haz. M. Cevâd en-Nâinî, I-II, Beyrut: Dârü'l-edvâ, 1408/1988.

- Nöldeke, Th. - Fr. Schwally, *Kur'ân Tarihi*, çev. Muammer Sencer, İstanbul: İlke Yayınları, 1970.
- Okiç, Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995.
- Öz, Mustafa, "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, 1993, VII, 1-3.
- Öztürk, Mustafa, "Mefâtihu'l-esrâr Adlı Kur'ân Tefsiri Bağlamında Ebü'l-Feth eş-Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2012): 1-40.
- Öztürk, Mustafa-Hadiye Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Pellat, Ch., "al-Barkî", *The Encyclopaedia of Islam Supplement (EI² Suppl.)*, s. 127-28.
- Pusmaz, Durak, "Übey İbn Ka'b ve Tefsirdeki Yeri" (doktora tezi), Marmara Üniversitesi, 1992.
- Saîdî, Abdülmüteâl, *Edebî Mesaj Kur'ân: en-Nazmü'l-fennî fi'l-Kur'ân*, çev. Hüseyin Elmalı, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, haz. Ebû Muhammed İbn Âşûr, I-X, Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- Sübkî, Tâceddin, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, haz. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv, I-X, Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî-Dâru ihyâ'î'l-kütübî'l-Arabî, 1383-96/1964-76.
- Sühaybânî, Muhammed b. Nâsır b. Sâlih, *Menhecü's-Şehristânî fî kitâbihi'l-Milel ve'n-nihal*, Riyad: Dârü'l-vatan, t.y.
- Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, haz. Mustafa Dîb el-Bugâ, I-II, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2000.
- Şâhin, Abdüssabûr, *Târîhu'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru nehdati Mısır, 2007.
- Şebüsterî, Abdül-Hüseyin, *el-Fâik fî ruvâti ve ashâbi'l-İmâm es-Sâdık*, I-III, Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, t.y.
- Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ebâr*, haz. M. Ali Âzerşeb, I-II, Tahran: Merkezül-bühûs ve'd-dirâsât li't-türâsî'l-mahtût-Mîrâs-ı Mektûb, 1429/2008.
- Şehristânî, *Nihâyetül-ikdâm fî ilmi'l-keîâm*, haz. A. Guillaume, London: Oxford University Press, 1934.
- Tabersî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, Beyrut: Dârü'l-Murtezâ-Dârü'l-ulûm, 1426-27/2005-2006.
- Tüsî, Ebû Ca'fer, *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl: Ricâlü'l-Keşşî*, haz. Cevâd el-Kayyûm el-İsfahânî, Kum 1427.
- Ya'kübî, *Târîh*, haz. M.Th. Houtsma, I-II, Leiden: E.J.Brill, 1883.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, I-VII, haz. İhsan Abbas, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1993.
- Zencânî, Ebû Abdullah, *Târîhu'l-Kur'ân*, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât, 1388/1969.
- Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, haz. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, I-IV, Kahire: Mektebetü dâri't-türâs, 1404/1984.

Personal *Muṣḥafs* and Arrangement of the Chapters in al-Shahristānī's Exegesis *Mafātih al-asrār*

The prophet first himself memorized the revelations, then he had clerks write them down. Some of the companions wrote these revealed verses for themselves in order to memorize and master them and so they created personal *muṣḥafs*. Although the literature on the history of Quran and *muṣḥafs* do not corroborate the number of personal *muṣḥafs* or their possessors, numbers vary from four to seven, and even up to twenty-eight according to some records. Among these *muṣḥafs*, particularly those of Ubayy b. Ka'b, Abdullah b. Mas'ūd, Ali b. Abi Ṭālib and Ibn Abbas have been the most distinguished. In fact, these are the *muṣḥafs* of which we have some knowledge. Some of these *muṣḥafs* circulated beyond the Hijaz. For example, the recitation according to Ubayy's *muṣḥaf* was welcomed in Damascus and the recitation according to Ibn Mas'ūd's gained influence in Kūfa. We have little or no information about *muṣḥafs* other than these four. According to reports, there are a series of disagreement between these personal *muṣḥafs* and the *muṣḥaf* arranged during the times of Caliph Abū Bakr and Caliph Uthmān in respect to the number of chapters (*sūrah*s) and their arrangements. As many reports state, unlike Caliph Uthmān's *muṣḥaf*, Ibn Masud's *muṣḥaf* does not include the chapters of al-Fātiḥah (the Opener), al-Falaq (the Daybreak) and al-Nās (the Mankind); Ubayy's *muṣḥaf* includes the supplications of Qunūt as two separate chapters; and Ali's *muṣḥaf* is arranged according to the order of revelation. The literature on the history of Quran, books on *muṣḥaf*, history of sciences, and Quranic sciences have reported many narratives on the discrepancy between these personal *muṣḥafs* and Caliph Uthmān's *muṣḥafs* in respect to the arrangement of chapters.

One of sources on the arrangement of chapters in personal *muṣḥafs* is a book of exegesis, *Mafātih al-asrār*, attributed to Muḥammad b. Abd al-Karīm al-Shahristānī (d. 548/1153). It seems that this newly circulating book of al-Shahristānī is valuable for its hitherto unknown information on the personal *muṣḥafs*, including the arrangement of Quranic revelations.

Al-Shahristānī attaches in the preface two unseen tables comparing the chapters according to the order of revelation and to the order in the *muṣḥafs*. Although al-Shahristānī does not disclose the source of these tables, he states that he has reproduced them verbatim from a person who is highly learned on the arrangement of chapters and from trustworthy narrators and books. Al-Shahristānī underlines that these tables may not exist in other works of exegesis because exegetes do not know or trust them; and they do not include them in their works for they are occupied with more important subjects.

The first table al-Shahristānī provides is related to the arrangement of the Quranic revelation and it includes reports from five different persons. The first report comes from the narrators of Muqātil b. Sulaymān (d. 150/167), the second one comes from Ali through Muqātil, the third one comes from Ibn Abbās through al-Kalbī, the fourth one comes from the narrators of Abū'Ali al-Ḥusayn b. Wāqid al-Qurashī, and the fifth one comes from Ja'far al-Ṣādiq.

The second table on the arrangement in the *muṣḥafs* provides the lists of chapters according to Caliph Uthmān, Ibn Mas'ūd and Ubayy b. Ka'b. It also includes a fourth

list according to the report from Abū Abd Allah Muḥammad b. Khālid al-Barqī who was a famous Shiite *ḥadīth* scholar of the early period of the Imāmiyya, and a fifth lists relying on the report from Ibn Wādīḥ Ahmad b. Ishāq b. Ja'far Ya'qūbī.

Three reports in the first table (from Muqātil b. Sulaymān's narrators, Ali through Muqātil, Ja'far al-Şādiq) and the report from Muḥammad b. Khālid al-Barqī do not exist in other extant sources. Therefore, al-Shahristānī's book appears to be the only source mentioning these reports.

The most salient report in the table that lists the reports according to arrangement of Quranic revelation is from Ja'far al-Şādiq. According to our knowledge, neither Sunni nor Shiite sources, except for al-Shahristānī's exegesis, mention the existence of such a report/ *muşhaf* attributed to Ja'far al-Şādiq. Even the existence of some contemporary sources mentioning Ja'far's report/ *muşhaf* do not change this fact, because ultimately the source for these contemporary sources are, in fact, al-Shahristānī's exegesis. By citing al-Shahristānī, Shiite scholar Abū Abdullah al-Zanjānī mentions this report in his book titled *Tārīkh al-Qur'ān* as "Ja'far al-Şādiq's *muşhaf*'s arrangement", misleading those who later cite him and some contemporary writers who attribute a *muşhaf* to Ja'far al-Şādiq. This leads to an assumption that Ja'far had a personal *muşhaf* just like Ubayy b. Ka'b and Ibn Mas'ūd. However, it is not plausible to accept its existence according to our current evidence.

Ibn Mas'ūd's and Ubayy b. Ka'b's *muşhafs* listed in the second table of al-Shahristānī are the most salient personal *muşhafs* on which many debates occurred. So far we have discussed the arrangements of chapters in Ibn Mas'ūd and Ubayy b. Ka'b's *muşhafs* according to the information given in *al-Fihrist* and *al-Itqān*, because no other source mention the content and arrangement of the *muşhafs* of Ibn Mas'ūd and Ubayy b. Ka'b. Al-Shahristānī's *Mafātiḥ al-asrār* is the third source to compare the information provided by the other two sources as well as to reveal many unknown facts about these *muşhafs*. It is worth noting that *al-Fihrist* and *al-Itqān* narrate that Ibn Mas'ūd's *muşhaf* does not include the chapter al-Fātiḥah, whereas according to the list given in *Mafātiḥ al-asrār*, Ibn Mas'ūd's *muşhaf* includes it. This seems to open the debate as to whether Ibn Mas'ūd considered this chapter as part of the Quran or not.

Similarly, another important point of debate is Ubayy b. Ka'b's *muşhaf* and its inclusion of *Qunūt* supplications as Quranic chapters (Khal' and Hafid). Even though no record exists of Ubayy b. Ka'b's report that these supplications are part of the Quran, they are included at the middle/end of the *muşhaf* to be memorized and recited in prayer. The *qunūt* supplications are listed after the chapter al-'Asr (the Declining Day) in *al-Itqān* and *al-Fihrist*, whereas they are added at the end of the table in *Mafātiḥ al-asrār*.

In this article, I try to examine the sources of reports on the arrangements of chapters in the personal *muşhafs* that al-Shahristānī recounts and compare them with other sources that mention the arrangement of chapters in these personal *muşhafs*.

Keywords: al-Shahristānī, Mafātiḥ al-asrār, Codex, 'Ali, 'Abd Allah b. Mas'ūd, Ubayy b. Ka'b, Ja'far al-Şādiq.

